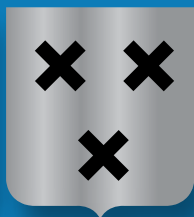

Swindregt Were

Heerjansdam

Hendrik-Ido-Ambacht

Zwiindrecht

UITGAVE VAN:
HISTORISCH GENOOTSCHAP HENDRIK-IDO-AMBACHT EN
HISTORISCHE VERENIGING ZWIINDRECHT

Jaargang 32 nr. 1, juni 2018

Inhoud

Van de redactie	4
Het mysterie van het 'huis met de luiken' dr. Ruben van der Giessen	5
Twee Oostendammen Joke van der Straaten	12
Over de Zwijndrechtse nieuwlichters of de mensen van het zwavelstokkengeloof... dr. René van den Berg	22
Colofon	38

Foto's links: Voorkant en achterkant van een kaart van Oostendam, verzonden in 1903, waarop het huis van Vincent van Montfoort te zien is. Dit huis werd in de jaren dertig opgekocht en deels herbouwd aan de Pruimendijk. Collectie schrijver.

Foto omslag: Het huis aan de Pruimendijk 93 in 2017. Collectie schrijver.

Van de redactie

Voor u ligt de voorjaarseditie van *Swindregt Were*. In dit periodiek nemen we u mee de diepte in van de rijke geschiedenis van de Zwijndrechtse Waard. We trappen af met een artikel over een bijzonder huis aan de Pruimendijk in het huidige Ridderkerk. Geruchten van vroegere bewoners, maar ook zeker aanwijzingen in het huis zelf, deden vermoeden dat dit huis eerder op een andere plek moet hebben gestaan. Dit deed de schrijver en huidige bewoner van de woning, Ruben van der Giessen, besluiten om op onderzoek te gaan. Met als gevolg een verrassende uitkomst, die eindigt in het dorp Oostendam!

In het tweede artikel neemt Joke van der Straaten de lezer mee naar dit bijzondere dorp. Officieel heeft Oostendam een 'Ambachts' gedeelte, dus een deel dat behoort tot de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht, en een 'Ridderkerks' gedeelte. Toch betoogt de schrijfster dat de Oostendammers zich, vooral vanwege de ligging van het dorp, meer identificeren als 't Ambachters.' Ze geeft een overzicht van historische gebeurtenissen in deze plaats, die sommige Ambachtenaren zich nog zullen herinneren. Dit alles is aangevuld met een aantal prachtige foto's.

We sluiten af met een artikel van de hand van René van den Berg over de Zwijndrechtse Nieuwlichters, ook wel de mensen van het Nieuwe Licht genoemd. Deze gemeenschap, die zo haar eigen visie op het christelijke geloof had met toch een aantal zeer bijzondere standpunten, bewoonde vanaf de jaren twintig van de negentiende eeuw de Zwijndrechtse uiterwaarden. De leden mengden zich in de lokale industrie, zodat zij als gemeenschap konden blijven bestaan. Toch viel ook uiteindelijk het doek voor deze Nieuwlichters. Een luchtig verhaal, met de zeer markante leiders Stoffel Muller en Maria Leer in de hoofdrol, wat absoluut het lezen waard is!

Wij wensen u veel leesplezier!

De redactie

Het mysterie van het 'huis met de luiken'

dr. Ruben van der Giessen

TE KOOP: Huis mét geschiedenis

Een oud huis kopen is anders dan een nieuwbouw woning kopen. Wie een oud huis koopt weet dat het niet alleen gaat om de authentieke elementen van de woning zelf. Maar minstens zo belangrijk is de geschiedenis die vastzit aan het huis. Men herkent de sporen van een ver verleden die het huis zo nostalgisch maken. Je ziet het leven van vroegere bewoners in alle onderdelen van het huis terugkomen, zoals de sierlijke decoraties in de kamers, antieke tegeltjes aan de wand of soms oude gravures op de gevel. Het hele huis ademt sfeer uit en dat is waarom veel mensen kiezen voor een oude woning. Om diezelfde reden kochten wij een jaren '30 woning aan de Pruimendijk. Naast de prachtige

ligging aan 'het Waaltje' raakten we verliefd op de oudhollandse luiken, de kleurrijke glas-in-loodramen en de oude houten balken aan het plafond. Tijdens een kennismaking met de burens hoort men doorgaans verhalen van de vorige bewoners en de geschiedenis van het huis. Wellicht het standaardverhaal dat men vaker hoort bij mensen die een oudere woning kopen. Maar je krijgt zelden te horen dat het huis dat je net gekocht hebt, oorspronkelijk op een totaal andere plek heeft gestaan. Dit overkwam ons toen wij het huis aan de Pruimendijk kochten. Zowel de vorige eigenaar als de burens beweerden dat het huis ergens anders had gestaan. In dit geval notabene in Oostendam bij de Alblasserdamse brug, ongeveer een kilometer

Linksboven en rechtsboven de Pruimendijk en de Damstraat in het begin van de twintigste eeuw. Linksonder en rechtsonder dezelfde situatie maar dan in 2017. Collectie schrijver.

71 96
 59 360
 dat de percelen nummer 505, 506 en 507 te
 nemen gecombineerd in aftog zijn gebouwd
 door den heer Johannes van der Bruggen,
 staphouders, woonende te Rijsoord, gemeente
 Ridderkerk, over de som van 100 duizend acht
 honderd vijf en negentig gulden.
 dat percelen nummer 505, 506 en 507
 Machiel van Kooten, klompenmaker, woonende
 te Ridderkerk, over de som van vijf honderd
 vijf gulden.

De koopakte uit 1907, waarin Machiel van Kooten, klompenmaker van beroep, voor 505 gulden perceel 4 koopt. Collectie schrijver.

verderop. U snapt dat zo'n gerucht onze nieuwsgierigheid wekte, maar klopte dit verhaal ook? Het leek een ongelofelijk verhaal en leidde tot een interessante zoektocht...

Geschiedenis van Pruimendijk nummer 93

De eerste logische stap was het achterhalen van de allereerste eigenaar en de bouwvergunning die werd aangevraagd. Het perceel van Pruimendijk nummer 93 was eigendom van Machiel van Kooten. Op 14 februari 1907 kocht hij tijdens een veiling het stuk grond met een kleine arbeiderswoning en schuur van Hendrik Nicolaas den Hertog, een landbouwer uit Hendrik-Ido-Ambacht. Op 17 februari 1939 werd door de gezusters van Kooten uit Oostendam een vergunning aangevraagd tot het oprichten of vernieuwen van een gebouw. Hierin werd gesproken over een vernieuwd pand dat huisnummer E88 zou krijgen.

VERGUNNING
 tot het
 oprichten of vernieuwen van een gebouw.
 BURGEMEESTER EN WETHOUWERS VAN RIDDERKERK;
 Gezien artikel 6, eerste lid, onder a, der Woningwet;
 Gezien het betrekkelijk rapport van den Gemeente-architect;
 BESLIJVEN:
 aan de Gezusters A. en T. van Kooten te Oostendam, op hun
 verzoek, dd. 17 Februari 1939 ingekomen,
 VERGUNNING TE VERLENEN:
 om, overeenkomstig het bij deze vergunning behoorende bouwplan
 en met inachtname van de bepalingen der bouwverordening deser
 gemeente, op het terrein, gelegen aan den Pruimendijk, kadastra
 bekend gemeente Ridderkerk, Sectie G.no. 2729, te bouwen een
 woning, onder verleening van VRIJSTELLING ingevolge artikel
 81, 3e lid van het bepaalde bij artikel 23, 1e lid, der
 bouwverordening deser gemeente, daar het vernieuwde pand door
 de rooilijn (doeh op de weglijn) zal worden gebouwd;
 Den Gemeente-architect op te dragen de woning, direct na de
 voltooiing, te voorzien van het huisnummer "E 88".

Links een detail van de bouwvergunning uit 1939. Rechts een tekening van het vooraanzicht van hoe de gevel eruit zou moeten komen te zien. Collectie schrijver.

In de geschiedenis van de Pruimendijk is er regelmatig onduidelijkheid over onder welke gemeente de dijk precies valt. In historische documenten vallen gedeeltes van de Pruimendijk de ene keer onder Ridderkerk, dan weer onder Hendrik-Ido-Ambacht en soms ook onder Rijsoord. In de tijd dat de Pruimendijk tot de gemeente Rijsoord behoorde, had iedere wijk een eigen nummer. De Pruimendijk had wijknummer E. Huisnummer E 88 was zodoende gelegen op de Pruimendijk, het huidige nummer 93. Het waren dus inderdaad de gezusters Van Kooten die Pruimendijk 93 lieten bouwen. De aannemer voor de bouw van dit woonhuis was Adrianus Baas uit Hendrik-Ido-Ambacht. Later is de woning in 1960 verkocht aan de heer Jan Willem Aaldijk, die hier tot 1 augustus 1977 woonde. Hij verkocht het huis aan onze verkopers en daarmee is de cirkel rond. Maar de vraag blijft: wie waren deze gezusters Van Kooten en hebben zij het huis inderdaad laten verplaatsen?

De Pruimendijk als bakermat van de klompenmakerij

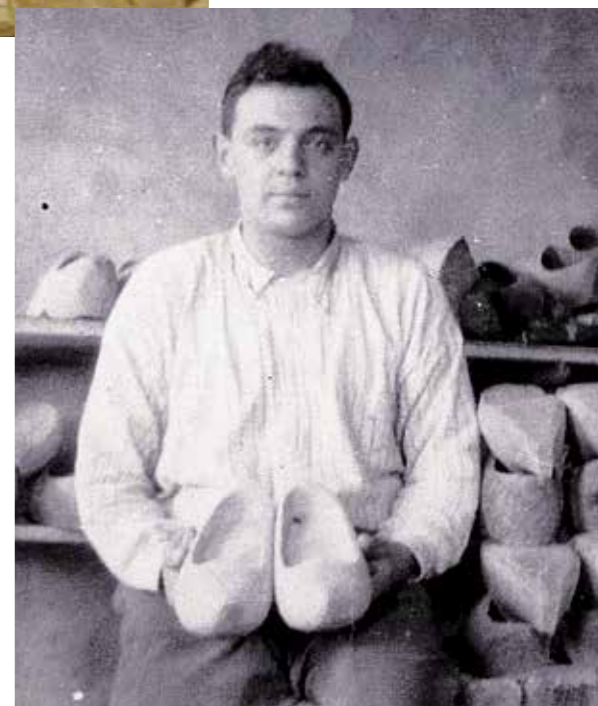
Voor dit antwoord moeten we eerst meer te weten komen over de familie Van Kooten die blijkbaar een belangrijke rol speelde bij de bouw van de woning en de aanschaf van het perceel. Rond 1900 gold de Pruimendijk als de bakermat van de klompenmakerij van Zuid-Holland. In die tijd

V.l.n.r.: Jan, Antje en Hendrik van Kooten, Mw. Biesbroek-Provily, Bas Biesbroek, Anneke en Machiel van Kooten

De klompenmakerij van de familie van Kooten. Collectie schrijver.

Cees Biesbroek sr. tussen de klompen. Collectie Historisch Genootschap.

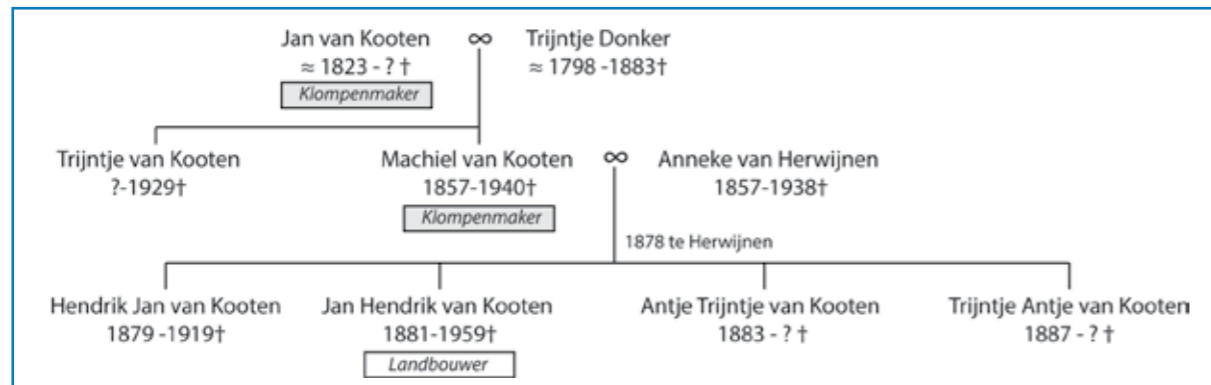

liep bijna iedereen op klompen en er waren alleen al op de Pruimendijk tenminste vijf klompenmakerijen, waaronder die van de familie Alderliesten, de familie Biesbroek en de familie Van Kooten.

De klompen werden via de Waal verscheept naar Rotterdam, om vervolgens verkocht te worden in Den Briel. Het bedrijf van de familie Van Kooten was voor die tijd behoorlijk groot. De familie Biesbroek woonde en werkte in het begin bij deze klompenmakerij. Daarnaast werkte ene Willem Christiaan Singewald bij de familie Van Kooten. Hij werd vanuit het weeshuis geplaatst in de klompenmakerij om het vak te leren. Singewald trouwde met weduwe Ali Biesbroek-IJsselstein, die eerst getrouwd was met Willem Biesbroek. Hun drie kinderen namen geen van allen het beroep van klompenmaker over. Van de familie Biesbroek is alleen Cees Biesbroek sr. doorgegaan met het klompenmakersvak. Hij verhuisde in 1930 naar de Paulusweg in Hendrik-Ido-Ambacht om zijn eigen klompenmakerij te beginnen. Het Ambachtse bedrijf werd later voortgezet door Cees Biesbroek jr.

De familie Van Kooten had een boerderij met klompenmakerij aan de Pruimendijk nummer 202 (E 82). Naast de boerderij stond het woonhuis van Machiel van Kooten en zijn vrouw Anneke van Herwijnen. Ze woonden daar samen met hun vier kinderen Hendrik, Jan, Antje en Trijntje. De oudste zoon Hendrik overleed al op 30-jarige leeftijd. Hun zoon Jan vertrok uiteindelijk naar Poortugaal om daar te werken als landbouwer. Hun dochters bleven vrijgezel en hebben zeker nog tot 1959 in de boerderij

gewoond. De zonen van boer (van den) Hoek, die in de Ida-Hoeve woonden aan het begin van de Pruimendijk, hebben de zussen jarenlang 'verzorgd'. Als tegemoetkoming mocht boer Hoek de klompenmakerij na de dood van Antje en Trijntje overnemen. De boerderij is daarna echter nooit meer bewoond geweest. Volgens de overlevering dekte de vrouw van boer Hoek trouw elke dag de tafel voor het keukenraam om het boerderijtje bewoonbaar te laten lijken. De boerderij van de familie Van Kooten is uiteindelijk in vlammen opgegaan tijdens oud en nieuw in 1996. Het afgebrande pand heeft er anderhalf jaar als een ruïne bijgestaan totdat het heeft plaatsgemaakt voor een moderne vrijstaande villa. Maar als Antje en Trijntje van Kooten hun hele

Overzicht van drie generaties Van Kooten. Collectie schrijver.

leven naast de klompenmakerij gewoond hebben, waarom hebben zij dan een ander huis laten bouwen op nummer 93?

Het verhaal van Antje en Trijntje

De Pruiwendijk heette vroeger de Droogendijk of drogen Waeldijk, samen met de Waaldijk en de Noldijk. Een gedeelte van de Pruiwendijk bestond vroeger uit aangeslibde kleibanen die aan de oever van de Waal waren gelegen. Deze kleibanen, 'schorren' genaamd, zorgden ervoor dat dit gedeelte van de Pruiwendijk de bijnaam 'Schorrendijk' kreeg. Waarschijnlijk waren deze schorren er al een langere tijd, want volgens een kadastrale kaart uit 1825 waarbij de Pruiwendijk wordt ingedeeld in tiendblokken, draagt dit gedeelte van de dijk al de

Boer Hoek voor zijn schuur bij zijn woning de Ida-hoeve. Collectie schrijver.

naam 'het Schoorblok.' Wout Huizer, die op Pruiwendijk nummer 190 woonde, damde deze stukken van de Waal in. Deze nieuw gegeneerde stukken land werden verkocht aan de huidige eigenaren van Pruiwendijk aan de Waalzijde. Het stuk grond waar huisnummer 93 is gelegen, was onderdeel van deze 'Schorrendijk'. Uit een notariële akte van 29 mei 1935 blijkt dat Machiel van Kooten het perceel als erfenis schonk aan zijn dochter Antje van Kooten. In 1939, een jaar na dat hun moeder overleed werd de bouwvergunning verleend aan de zussen Antje en Trijntje van Kooten om het huis aan de Pruiwendijk 93 (E 88) te bouwen. Een jaar later zou hun vader Machiel van Kooten overlijden. Wat de reden was voor de bouw van het huis is onduidelijk, want Antje en Trijntje zijn hun hele leven bij de klompenmakerij blijven wonen. De klompenmakerij voorzag zelf in hout voor de klompen en mogelijk werden op dit stuk grond de wilgenbomen gekweekt. Het huis werd gebouwd in 1940 en verhuurd aan Kees Huizer, de buurman van de twee zussen. De familie Huizer woonde daar tot 1960. In dat jaar kocht de toenmalige knecht van de zussen, genaamd Jan Willem Aaldijk, de woning. Het huis aan de Pruiwendijk 93 is een dijkwoning met enkele opmerkelijke kenmerken. Opvallend is de kwaliteit en kleur van de glas-in-lood-ramen die alleen door welgestelden in die tijd konden worden betaald. Dit staat in sterk contrast met hoe de zussen Van Kooten in de omgeving bekend stonden. Een anekdote van mijn oma Maartje van der Giessen-de Koning, die aan de Oudelandseweg woonde, bevestigt dit. Ze vertelde dat zij en andere kinderen uit het dorp regelmatig een pannetje soep of brood moesten brengen bij de 'arme' Antje en

Trijntje. De verrassing was groot toen na het overlijden van beide zussen er bij de boerderij melkbussen vol geld werden aangetroffen. Uiteindelijk werd hiervan de begrafenis betaald. De klompenmakerij was welgesteld en de ongetrouwde en kinderloze zussen konden zich prima voorzien in hun dagelijkse onderhoud door middel van hun moestuin en een drietal koeien op de boerderij. Het was hun sobere levensstijl die de indruk wekte dat deze zussen in pure armoede leefden. De bouw van een luxueuze extra woning bewijst echter het tegendeel, of toch niet?

Het verplaatste huis van Vincent van Montfoort...

De bouwvergunning vermeldt nergens dat het huis elders heeft gestaan. Toch is het merkwaardig dat in het gemeentearchief het bouwjaar van Pruiwendijk 93 is geregistreerd in 1930, terwijl de bouwvergunning pas in 1939 is afgegeven. Bovendien zijn er, naast de mondelinge overlevering van de burens en eerdere eigenaren, verschillende aanwijzingen dat het huis ouder is dan de bouwvergunning in eerste instantie aangeeft. Een belangrijke aanwijzing is te zien bij de planken van het plafond in het onderhuis.

De planken van het plafond in het onderhuis. Duidelijk aan de lichte plekken te zien is waar in het verleden de balken hebben gezeten. Collectie schrijver.

De glas-in-loodramen in het huis. Zij zijn duidelijk veel ouder dan het huis waarin zij geplaatst zijn. Collectie schrijver.

De planken laten lichte plekken zien waar de steunbalken oorspronkelijk hebben gezeten. Dit betekent dat de balken op een later tijdstip opnieuw in elkaar zijn gezet. Een tweede aanwijzing vinden we in de glas-in-lood ramen. Deze worden namelijk vroeger gedateerd dan 1939. Het glas-in-lood motief en de kleurschakering passen volgens kunstglazetters het meest bij de Art Deco-stijl (begin 1900). Dit betekent dat er een huis moet zijn geweest uit deze periode, dat in de buurt van de Alblasserdamse brug heeft gestaan en is afgebroken vóór 1939. Omdat de bouwvergunning geen andere aanwijzingen bevat, moeten we op zoek naar de vraag: 'Is er een huis dat is afgebroken in de buurt van de Alblasserdamse brug?'

Vincent van Montfoort en zijn vrouw Aagje van Rietschoten verschilden kennelijk nogal wat van lengte. Wanneer ze samen gingen wandelen riep de jeugd hen na: 'Daar gaat Cent met zijn hallefie.'

Interessant is dat de geschiedenis van Oostendam inderdaad een verhaal laat zien van een huis dat afgebroken is vanwege de aanleg van de oprit naar de Alblasserdamse brug. Dit huis stond aan het begin van de Pruiwendijk, op de kruising met de Damstraat. In dit huis woonde ene Vincent van Montfoort. Op deze plaats is in 1332 de aanleg van de Pruiwendijk ooit begonnen. Het huis had om die reden nummer (E) 1 als begin van de Pruiwendijk. Vincent van Montfoort werd geboren op

21 Mei 1860 en werkte zijn hele leven als winkelier en rietdekker in Oostendam. Naast het huis zat een kruidenierswinkel en een rietopslag. Verder bezat hij een stuk grond aan de kade van de Oostendamse haven waar het riet werd verscheept voor de handel. Wanneer het huis precies gebouwd is, is onzeker. Historische foto's van Oostendam uit 1910 tonen aan dat het huis er toen al stond (zie ook de foto op de binnenomslag). Vincent van Montfoort trouwde op

Overlijden Vincent van Montfoort. Collectie schrijver.

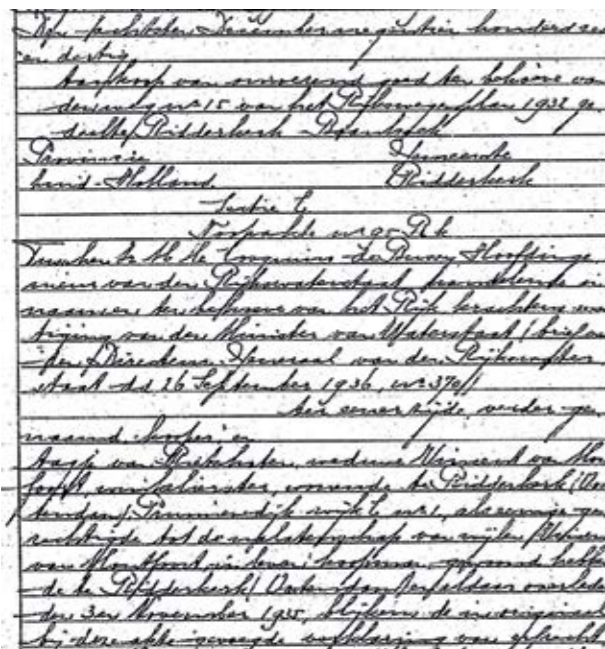
6 Mei 1904 met Helena den Engelse in Ridderkerk. In 1928 hertrouwde hij in Amsterdam met Aagje van Rietschoten.

Toen Vincent stierf op 3 November 1935 op 75-jarige leeftijd was Aagje van Rietschoten de enige erfgenaam en zij bleef in het huis wonen.

Uit een akte, getekend op 8 december 1936, blijkt dat Hoofdingenieur M. Le Cosquino de Bussy in naam van Rijkswaterstaat het woonhuis met omliggend perceel aankoopt.

De koop vindt plaats in het kader van weg nummer 15 van het Rijkswegenplan 1932. Uit de koopakte blijkt dat de weduwe van Montfoort vrij en kosteloos gebruik mocht blijven maken van de verkochte woning met onder- en bijgelegen grond tot uiterlijk 31 December 1938. Het tijdspad komt dus overeen met de bouw van het huis aan de Pruimendijk.

Twee maanden later zou de vergunning voor de bouw van huisnummer E88 aan Antje en Trijntje worden afgegeven. De vraag blijft of het huis is verplaatst of afgebroken? Mevrouw A. Biesbroek-van Loon, een kleindochter van Kees Huizer, die in haar kinderjaren op Pruimendijk nummer 93 heeft gewoond, wist het antwoord hierop: De boedel van Pruimendijk nummer 1 werd opgekocht door Antje

"...Den achtsten December negentien honderd zes en dertig. Aankoop van onroerend goed ten behoeve van den weg no. 15 van het Rijkswegenplan 1932 gedeelte Ridderkerk Baanhoek ...Tusschen Ir. M. Le Cosquino De Bussy Hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat handelende in naamen ten behoeve van het Rijk krachtens machtiging van den Minister van Waterstaat...en Aagje van Rietschoten, weduwe Vincent van Montfoort, winkelierster, wonende te Ridderkerk (Oostendam) Pruimendijk wijk C nr. 1, als eenige gerechtigde tot de nalatenschap van wijlen Vincent van Montfoort in leven 'koopman' gewoond hebbende te Ridderkerk (Oostendam) en aldaar overleden dan 3en November 1935..."

De koopakte uit 1936 waarin staat dat het perceel met woonhuis van Vincent van Montfoort wordt verkocht aan Rijkswaterstaat als gevolg van Rijkswegenplan 15. Collectie schrijver.

en Trijntje van Kooten voor de bouw van Pruimendijk nummer 93. In de economische crisis vóór het begin van de Tweede Wereldoorlog probeerde men op goedkope manier bouwmaterialen in handen te krijgen. Dit past geheel in de verhalen die we inmiddels kennen over de zuinigheid van Antje en Trijntje.

De betekenis van het 'huis met de luiken'

Hoewel het huis aan de Pruimendijk nooit in zijn geheel is verplaatst, bestaat het wel degelijk uit de oorspronkelijke bouwmaterialen en elementen van het eerste huis van de Pruimendijk dat ooit het begin van de dijk markeerde. Het huis moest uiteindelijk plaatsmaken voor de oprit naar de Alblasserdamse brug, maar verdween toch niet volledig. Bovendien is de woning het laatste tastbare overblijfsel van het klompenmakers-'imperium' aan de

Waal. Na het in vlammen opgaan van de klompenboerderij van Antje en Trijntje blijft Pruimendijk nummer 93 de enige nalatenschap van de klompenmakers, die ooit de nijverheid aan de Pruimendijk domineerden.

Dankwoord

De volgende personen wil ik graag bedanken voor hun medewerking aan dit verhaal: mevrouw I. Stolk (bewoonster aan de Pruimendijk) voor haar hulp met het zoeken naar de juiste informatie over Antje en Trijntje, klompenmaker Cees Biesbroek voor zijn verhalen over het leven van de klompenmakers aan de Pruimendijk, mevrouw A. Biesbroek-van Loon haar persoonlijke verhalen over het huis op 'nr. 93' en Adrie Maliepaard voor zijn tips en adviezen over het zoeken in het stadsarchief Rotterdam.

Het begin van de Pruimendijk aan het begin van de twintigste eeuw. Collectie schrijver.

Twée Oostendammen

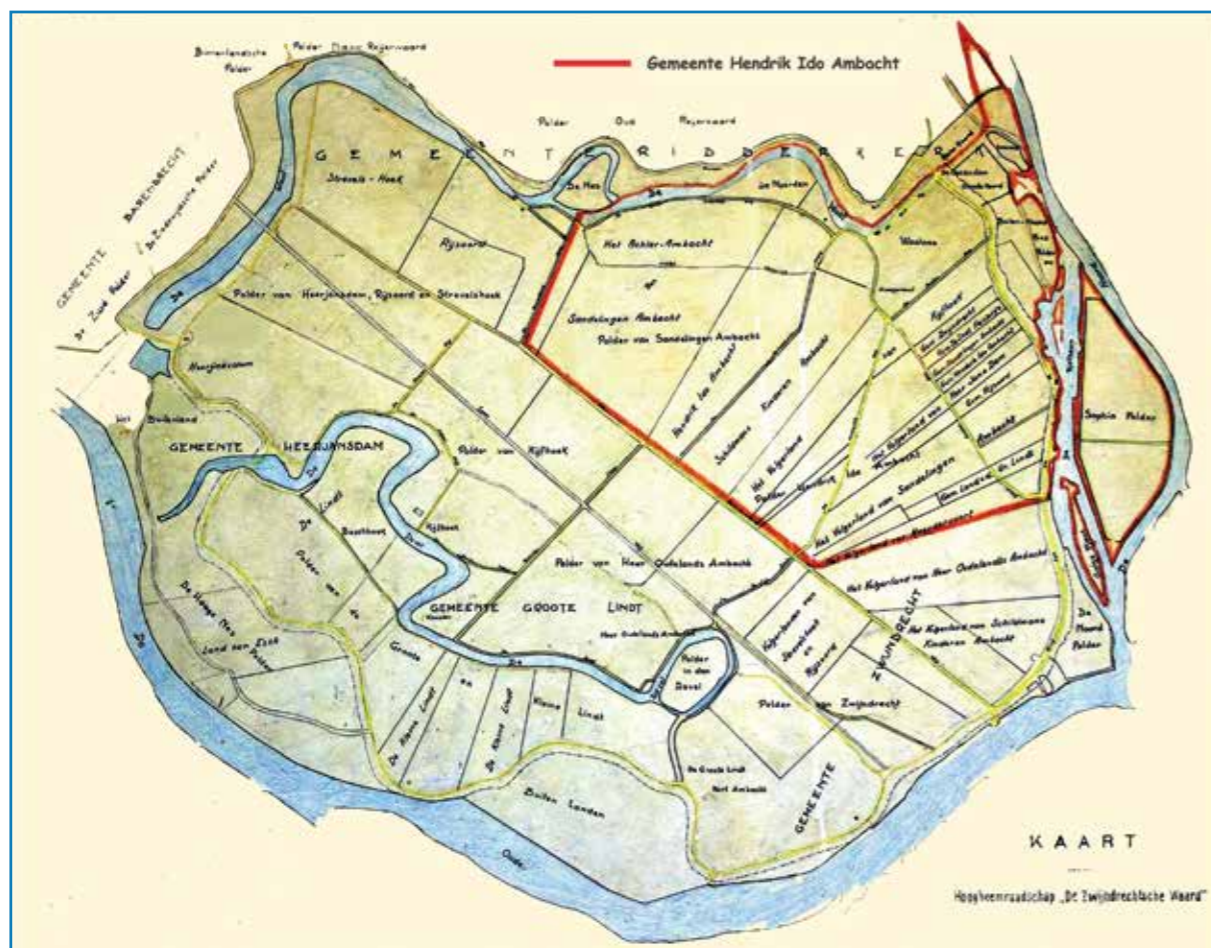
Joke van der Straaten

Twée Oostendammen

Verschillende keren is mij de vraag gesteld: ‘Een artikel over een huis aan de Pruimendijk moet dat nu in Swindreg Were? Het huis staat in Ridderkerk en niet eens in de Zwijndrechtse Waard.’

Wie echter de geschiedenis van ‘Oostendam’ en met name het artikel in Swindregt Were nr. 31, van mei 2017, geschreven door Wil de Graaf-Valk, heeft gelezen, weet nu dat het Ridderkerkse Oostendam ooit eens behoorde tot het grondgebied van Hendrik-Ido-Ambacht. Pas na de gemeentelijke

herindeling halverwege de 19e eeuw werd de Waal officieel de grens tussen Hendrik-Ido-Ambacht en Ridderkerk. Dat is dus één reden om het artikel te plaatsen. De tweede is dat de koper van de Pruimendijk 93 een echte Ambachter is. De derde reden, en zeker niet de minst belangrijke, is dat de inwoners van wat nu Ridderkerks Oostendam is, zich eigenlijk nooit Ridderkerkers hebben gevoeld, maar veel meer Ambachters. Daarom volgt nu een greep uit de geschiedenis van Oostendam in vogelvlucht.

Een kaart van de Zwijndrechtse Waard. Met rood omcirkeld is het gebied van de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht vanaf 1855. Collectie schrijver.

De Ridderkerkse bewoners van Oostendam (vanaf nu ‘Oostendammers’ genoemd, in tegenstelling tot de ‘ambachtse Oostendammers’ vanaf nu ‘t Ambachters’ genoemd) hebben zich nooit als Ridderkerkers beschouwd. Zij waren altijd op Ambacht georiënteerd en voelden zich daar ook mee verbonden. Daardoor is er eigenlijk nooit sprake geweest van een echte scheiding tussen de twee groepen. De geschiedenis van de beide Oostendammen loopt dan ook aardig door elkaar. Heeft een gebeurtenis op de Waal, op de Dam of in de haven nu in Ridderkerk of in Hendrik-Ido-Ambacht plaatsgevonden? Voor de geschiedschrijvers van belang, maar voor de bevolking totaal niet. In dit artikel sluit ik me dus aan bij de bevolking en kijk ik meer naar de gebeurtenis dan naar de exacte plaats.

In 1332 werd op last van graaf Willem III (1287-1337) de Waal aan twee kanten afgedamd. Dit was onderdeel van de (her)bedijking van de Zwijndrechtse Waard. In die tijd ontstonden ook de beide nederzettingen Oostendam. Eén aan de noord- en één aan de zuidkant van de Waal. Omdat de oostendam aan de oostkant van de Waal ligt, is de keuze voor de naam ‘Oostendam’ voor de bebouwing rond de dam heel logisch. De dam in Heerjansdam kreeg niet de naam Westendam maar is genoemd naar Heer Jan (Jan van Rosendaele, ambachtsheer van een deel van de Zwijndrechtse Waard).

Hoe weten we iets van de Oostendam en de bewoners?

Iedere ruzie of gebeurtenis moest met een verklaring van één of meer getuigen worden vastgelegd. Gelukkig zijn heel veel van die verklaringen bewaard gebleven, zodat wij ons een aardig beeld kunnen vormen van het leven in die tijd. Veel van die gegevens, maar bijvoorbeeld ook krantenberichten, zijn opgeslagen in het archief van het Historisch Genootschap. Wat blijkt uit de

In dit krantenbericht uit 1904 wordt opnieuw de sluis genoemd, maar nu in eigendom van zowel Hendrik-Ido-Ambacht in Ridderkerk. Collectie schrijver.

AANBESTEDING.
HEEREN DIJKGRAAF en HOOGHEEMRADEN van den ZWIJNDRECHTSCHEN WAARD, zijn voornemens, om op Zaterdag den 10 Mei 1845, des namiddags ten vier ure, in de Herberg de Steenen Kamer, bewoond door Cornelis van Sandeling, te Meerdervoort, in het openbaar aan te be-
steden:
Het AFDAMMEN en DROOGMAKEN van de SLUIS aan den Oostendam, met het weder OPRUIJEN van de DAMMEN, benevens het UITDIEPEN van de Oostendamsche Haven, onder Hendrik Ido Ambacht.
Nadere onderrigting te bekomen bij den Heer W. D. NIBBELINK, Secretaris en Penningmeester van genoemden Waard, en bij den Landmeter J. J. PRINS, te Sliedrecht, door wien, daags voor de besteding, aanwijzing in loco geschieden zal.

AANBESTEDING.
HEEREN DIJKGRAAF en HOOGHEEMRADEN van den ZWIJNDRECHTSCHEN WAARD, zijn voornemens om op Zaterdag den 14 Junij 1845, des namiddags ten vier ure, in de Herberg de Steenen Kamer, bewoond door Cornelis van Sandeling, te Meerdervoort, in het openbaar aan te be-
steden:
Het doen van eenige BELANGRIJKE REPARATIEN, bestaande in TIMMER- en METSELWERK aan de SCHUT-SLUIS van den OOSTENDAM, onder Hendrik Ido Ambacht. Waarvan het Bestek zal ter lezing liggen bij HENDRIK VAN DER STEL, onder Ridderkerk, van af Maandag den 9 Junij 1845.
Nadere onderrigting te bekomen bij den Heer W. D. NIBBELINK, Secretaris en Penningmeester van genoemden Waard, en bij den Fabrik M. BONGERS te 's Gravendeel, door wien daags voor de besteding des namiddags van 3 tot 6 ure aanwijzing in loco geschieden zal.

Twée krantenberichten uit de Dordrechtsche Courant van 1845 die gaan over het onderhoud van de sluis in Oostendam, gelegen onder Hendrik-Ido-Ambacht, die eeuwenlang het belangrijkste punt in het dorp was. Collectie schrijver.

historische bronnen, is dat eeuwenlang de dam voor de bewoners van Oostendam een zeer belangrijke en centrale rol speelde.

De sluis

Er was in 1332 nog geen sluis in de Oostendam. De sluis lag in de Heerjansdam. In 1505 werkte deze waterkering niet meer en besloot men er één in de Oostendam aan te leggen. Tevens werd de Waal vanaf de Heul uitgediept, want die was in 173 jaar bijkans dichtgeslibd. Wanneer het houten uitwateringssluisje is omgebouwd tot een overwelfde, stenen schutsluis, is niet bekend. De kolk lengte was maar 16,1 meter en de doorvaartbreedte 4,35 meter. Door de schaalvergroting in de scheepvaart en de opkomst van het wegverkeer nam het gebruik van de sluis danig af. Toen in 1948 een grote reparatie noodzakelijk was, werd helaas besloten de sluis te dichten en een deel van de haven te dempen.

Ook voor 1948 was er onderhoud aan de sluis nodig. In de Dordtsche Courant werden advertenties geplaatst en konden aannemers hierop inschrijven, de bevolking was dan gelijk op de hoogte gesteld. Zo werd in 1845 bekend gemaakt dat de sluis moest worden afgedamd en drooggemaakt en de haven moest worden uitgediept. In een bericht van enkele maanden later lezen we dat er zelfs de nodige reparaties moesten worden verricht aan de schutsluis.

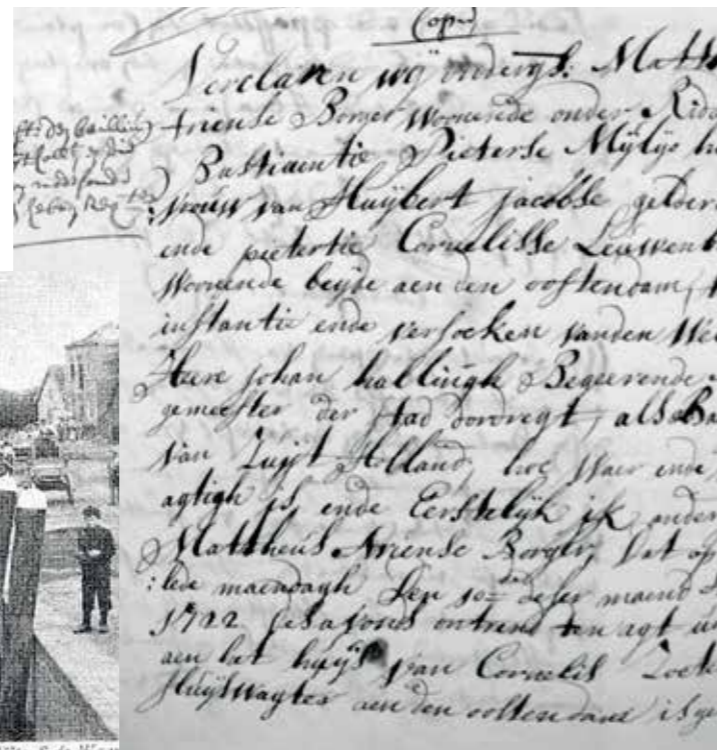

File bij de sluis in de haven van Oostendam aan het begin van de twintigste eeuw. Collectie schrijver.

Bij deze krantenberichten is alleen sprake van de sluis in Hendrik-Ido-Ambacht, maar in een later bericht uit 1904, wordt ook Ridderkerk genoemd.

Eigenlijk was de dam in deze tijd dus geen echte dam meer maar een sluis die 'overbrugd' was. Op die manier konden schepen in de sluis worden geschut en via de haven van en naar de Noord varen. Bovendien konden voetgangers en vervoersmiddelen via de brug van de ene naar de andere oever komen. Om van de Waal in de Noord en omgekeerd te komen moest men dus via de sluis en de haven. Dat leverde aan beide kanten weleens problemen op, want er konden niet veel schepen tegelijkertijd worden geschut. Ook vergde dat schutten nogal wat tijd zodat er filevorming kon ontstaan.

Dit was zelfs al in 1722 het geval! Dit blijkt uit een verklaring (attestatie) van een ruzie bij de Sluis aan de Oostendam over het schutten. Op de avond van 10-08-1722 (het was zondag!) moest de schuit van Arij Blom uit Heerjansdam worden geschut. Maar er lagen wat schepen in de weg in de haven

Detail uit een verslag van de ruzie bij Oostendam in 1722, te vinden in het Oud-rechterlijk archief. Collectie schrijver.

van Oostendam en Soeteman, de waarnemend sluiswachter, vroeg onder andere aan schipper Ingen Baes uit Ouderkerk, zijn schuit te verleggen. Dat werd echter een hele rel: schelden, tieren en er kwam zelfs een mes aan te pas. Daardoor moest de zaak bij de baljuw uit Dordrecht worden behandeld en een aantal dagen later werden de aanwezigen bij de ruzie ondervraagd. Hoe dat verder afliep, is niet bekend. In ieder geval was er ook toen al sprake van files, zij het dan niet op de A15 en A16!

Gebeurtenis op de Oostendam

Uit een notariële akte van vier maart in het jaar 1709:

Ariaantje Cornelis Koninck, oud ca. 20 jaar, wonend aan de Oostendam, verklaart op verzoek van Jan Jans (Molenaar?) wat er op zondag 9 december 1708 's avonds tegen 10 uur is gebeurd. Op dat moment stond zij in de voordeur van het huis van haar moeder, de weduwe van Cornelis Ariens Koninck 'met een brandende kaers in haar hand' en daar stond op de straat ene Willem Hendrickse, gewoon hebbende op Ridderkerk.

Zij zag dat 'den voornoemde: Willem Hendrickse met zijn hoofd heel hard is gelopen en gevallen tegen de voormuer van de huijsinghe van Willem Ariens Koninck', de buurman.

Daarna gleed hij met zijn hoofd 'op eenen grooten block dewelcke aen de geseijde muer is staende'. Vervolgens staat Willem op, loopt verder, maar valt nog eens tegen de muur van hun huis. Daarna heeft Arij Aerts van der Waal, die bij Koninck op visite is, hem overeind geholpen en zijn ze samen naar Ridderkerk vertrokken.

Een tweede getuige, Jan Willems de Koninck, ongeveer 17 jaar oud (en buurjongen van Ariaantje), lag op bed op zolder aan de straatkant en hoorde iemand heel hard met zijn hoofd tegen de muur vallen. en 'dat een weijnigie daarna, hij attestant wederom heel hard ijmand met het hoofd heeft horen vallen'. Verder heeft hij Willem Hendrickse heel duidelijk horen zeggen: 'O Heer, is dat vallen...'

Waarschijnlijk was Willem Hendrickse niet helemaal nuchter, maar dat vertelt het verhaal niet. (JS)

Bouwval aan de Havenkant

In deze attestatie uit 1718, die op verzoek van Lijsbeth Pieters van der Wiel, weduwe van Gerrit Ariens Pauw, in leven schepen van Hendrik Ido, wordt gedaan, vertellen de volgende personen wat zij nog uit het verleden weten: 1) Herbert Jacobs Boer, oud ca. 80 jaar. 2) Michiel Gerritse Visser, 72 jaar, 3) Trijntje Jacobs Hoogendijk, weduwe Jan Jans Molenaar, oud in de 80 jaar, 4) Deliaantje Hendriks Verhoeven, wed van Fop Paulusse, ook in de 80 jaar. Het blijkt te gaan over een heel oud huisje, dat op de Havenkant heeft gestaan, later is gesloopt en waar op de fundamente (de dorsvloer) het huisje van 'Jan de Lapper' is gebouwd. Het was ooit eigendom van Barber Claesse, gehuwd met Arie Jans Pauw, de ouders van Gerrit Ariens Pauw. Deze verklaring wordt door een oudere generatie afgelegd, dan de volgende.

Herbert J. Boer heeft altijd bij de Oostendam gewoond en zegt dat de schuur, die gestaan heeft bij het huisje aan de Havenkant, nagelaten door Barber/Berber Claesse altijd al slecht is geweest en de laatste dertig jaar nergens meer voor kon worden gebruikt. Michiel Gerrits Visser bevestigt dit en voegt hier aan toe, dat het zo slecht was, dat er geen gezwingeld vlas in kon worden bewaard en dat al jaren voor de dood van Berber op de voormalige dorsvloer het huisje van Jan de Lapper was gezet.

Ook de laatsten vertellen hetzelfde verhaal: er stonden nog maar een paar kale binten en er is nooit onderhoud gepleegd.

Later komt de jongere generatie aan het woord: Jan Cornelis Hoek, ca 56 jaar, Cornelis Hendriks de Jong, 45 of 46 jaar, Bastiaan Jans Molenaar, 41 jaar, Huigh Cornelisse de Jonge, 41 jaar, Maeijcke Aerts van der Wael, 51 jaar, Lijntje Willems van Haeren, 53 of 54 jaar en Lijntje Jans Bel, 46 jaar.

Jan Cornelis Hoek heeft net als de anderen bij de Oostendam gewoond en de schuur was al slecht toen hij er bijna dagelijks met andere kinderen speelde. Volgens hem is het huisje van Jan de Lapper er al meer dan 40 jaren geleden neergezet.

Alle anderen verklaren hetzelfde: de schuur was altijd slecht, ze hebben allemaal in de buurt van de Oostendam en de havenkant gewoond of wonen er nog en er is nooit enig onderhoud aan de schuur gepleegd.

Uit dit verhaal blijkt dus dat Jan de Lapper al voor de dood van Barber Claessee eigenaar moet zijn geweest van de bouwval en dat de erfgenamen van Barber er niet meer op kunnen worden aangesproken. (JS)

Uit een veel latere periode is het volgende verhaal. Dat het schutten niet zonder risico was blijkt uit het volgende bericht uit 1897. Let ook eens op de sensationele berichtgeving en het taalgebruik in die tijd:

Uit het Dordtsch Dagblad van 31 juli 1897

Tien man in een schutkolk

Twee gieken, ieder bemand met 4 roeiers en een stuurman, kwamen te ongeveer half vier zondagmiddag hier voor de sluis om vanuit de Waal in de haven van Oostendam geschut te worden. Zij werden in den donkere schutsluis gelaten, die zooals men weet geheel overbrugd is zoodat slechts aan de voor- en achterzijde zeer spaarzaam licht binnenvalt, en met het schutten werd een aanvang gemaakt.

Weldra hoorde de bevolking van Oostendam, die zooals gewoonlijk op de brug was samengestroomd, een geweldig leven dat de heeren daar onder de brug maakten. Zij maakten daaruit op dat er vreugde in de duisternis daar beneden heerschte, al konden zij de woorden niet verstaan. De heeren waren Duitsers, waarschijnlijk uit Rotterdam. Het schutten was volbracht en ieder verwachtte nu

Het koffiehuis de Vlashandel aan de Ridderkerkse kant van Oostendam, waar ongetwijfeld veel conflicten werden uitgesproken. De naam van het koffiehuis verwijst naar de vlashandel waar Hendrik-Ido-Ambacht bekend om stond. Collectie Historisch Genootschap.

de vlugge schuitjes met hun kleurige roeiers eruit te zien schieten. Maar helaas... 10 hoofden dobberden langs de beide gieken naar buiten en bovendien dobberden er sliding (glijdend bankje in een roei-boot), riemen en ander wrakhout. De heeren hadden schipbreuk geleden. Vermoedelijk, omdat zij er niet op gerekend hadden dat het niveau in den kolk tijdens het schutten nogal moest stijgen. Vriendelijk werden zij in een nabijgelegen koffiehuis opgenomen waar zij hun natte kleren te drogen konden hangen. Eenig verder letsel hadden de schipbreukelingen niet gekregen.

Ziet u het voor zich? Tien hoofden, dobberend tussen het wrakhout en andere rommel?

Een geladen schip met kolen voor de bedrijfswoning (met puntdak) van L. Nugteren. Coll. Historisch Genootschap.

De 'Hendrika' van schipper Van den Herik in de Oostendamse haven. In een van de huizen woonde de familie J. van den Herik. Collectie Historisch Genootschap.

De haven

De haven, of dat nu Ridderkerks of Ambachts grondgebied was, heeft altijd een grote rol gespeeld in het leven van de bewoners. Aan weerszijden van de haven kwamen bedrijven die dankbaar gebruik konden maken van de verbinding via de sluis naar 'het achterland' en de open verbinding naar de Noord en zo verder naar Dordrecht en Rotterdam.

Aan de Ridderkerkse kant was kolenboer Nugteren daar een voorbeeld van.

Aan de Ambachtse kant van Oostendam werd het bedrijf van beurtschipper Van den Herik opgericht, dat later uitgroeide tot het bekende transportbedrijf.

Vissers op de Waal nabij de Oostendam. Collectie Historisch Genootschap.

Vissen in de Waal

Dat het op de vriendelijke rivier de Waal niet alleen maar romantiek was, blijkt wel uit een aantal notariële akten en krantenknipsels. Hieruit volgt dat de Waal heel belangrijk was voor de visvangst. Zowel particulieren als beroepsvissers moesten een vergunning hebben om er gebruik van te kunnen maken. Hoewel er nu geen beroepsvissers meer actief zijn, is het hebben van een vergunning nog steeds verplicht.

Uit een notariële akte van 01-09-1714:

Willem van der Leeuw, mr. wagenmaker uit Sandelingen Ambacht, Neeltje Jans van der Weijde (huisvrouw van Leendert Leenderts Huijser) en Grietje Jans de Jonge (huisvrouw Jan Corstiaanse),

de laatsten wonende te Hendrik Ido, op verzoek van Lena van der Heul, weduwe van Arij van der Sluijs (de sluiswachter) als pachteresse van een deel van de visserij in de Waal verklaren het volgende:

WILLEM VAN DER LEEUW: hij was op 22 augustus 1714 's morgens om 6 uur al met een schuitje op de Waal en daar zag hij dat Paulus Laijet, o.a. schoolmeester in Hendrik Ido, in een bootje achter het huis van de heer Burgemeester Neurenbergh zat te vissen. Er vielen woorden over dat hengelen tussen hen en Willem zei: 'ick sal uw laete dagvaerde en beklaegen' waarop Paulus, ook niet mis, antwoordde: 'dat hardt hebbe gij niet, jouw tooverhoer' En hij ging nog een poosje door met schelden van tooverhoer, tooverhoer...

Maar, ook GRIETJE JANS DE JONGE zag Paulus daar vissen, langs de Kerkeweg van Het Ambacht naar de Oostendam achter de burgemeesterswoning bij het huis van Leendert Leenderts Huijser. Uiteraard zag zij ook Willem van der Leeuw en ze zegt tegen Paulus Laijet: 'Is het niet bedroeft dat ick jouw altijd in mijn vissscherij moet sien vissen' waarop Paulus roept 'jouw visserij? al wat ik er in doe, mag ick wel doen, en dat is voor jouw... (kloppende met sijn hand op sijn aers of billen)...' Neeltje zegt dat hij wel van de kant mag vissen, maar niet vanaf een bootje. 'Alwaer den selsen al wederom repliceerde: dan moet gij der eerst waeter in doen 'Denoterende daer mede de Wael, vermits die op die tijt seer laegh van water was. Ook tegen haar werden door Laijet dezelfde schuttingwoorden geroepen... (De heer Neurenbergh is Oudraad van de Stad Dordrecht, woonde daar in de Nieuwe Haven, en had ook het huis Boucquet in zijn bezit!) Ook NEELTJE JANS VAN DER WEIJDE heeft dit alles gehoord en de vorige getuigenissen bevestigd!

Ondertekenaars van deze verklaring zijn Sijmon de Groot, de schepen van Sandelingen Ambacht en Wouter van der Hoep.

Een maand later, op 30 september 1714, wordt er op het voorval gereageerd.

De volgende verklaring wordt nu gegeven door Sijmon de Groot, schepen van Sandelingen Ambacht, Willem van der Leeuw en Wouter van Brakel, die verklaren, ook op verzoek van Lena van der Heul, weduwe van Arij Versluijs, dat Paulus

Laijet al meerdere jaren op verschillende dagen en op alle tijden van de dag, tussen de Oostendam en de brug van Rijsoord heeft gehengeld en ze hebben zich al vaak verwonderd afgevraagd, waarom daar niet eerder een stokje voor gestoken is.

Nog een keer 'Vissen'

Dat het vissen op de verkeerde plek of zonder vergunning een doorn in het oog was van velen laat zich raden. Ook hier weer een verklaring over deze conflicten.

Uit een notariële acte van notaris H. v.d. Hoep uit 18-3-1774:

Jacobus den Hollander, Arij Janse de Groot en Jan Ariense de Groot leggen op verzoek van Adam van Gilst, schepen te Ridderkerk een verklaring af.

Den Hollander zittend op zijn waterstap in de Waal, heeft op vrijdag 3 juli van verleden jaar (1773) gezien dat Arij Edelman, herbergier bij de brug van Rijsoord, riep: 'Adam van Gilst, die moordenaar van zijn wijf en Arij Dammisz. van 't Zelfde, ick sal ze alle beijde naer de Maen helpen, die donderse schelmen en schurcken.' Arij Dammis van 't Zelfde en Adam van Gilst zijn beide vissers in de Waal en ze hebben vaker ruzie gemaakt. De andere twee getuigen waren op hetzelfde moment in een bootje op de Waal 'naer ael aent peuren'. Ook zij bevestigen het relaas van Edelman en verder zeggen zij ook dat de twee, van Gilst en van 't Zelfde, ook vissers in de Waal, vaak 'rusie en questie' hadden.

Niet alleen ruzies, ook drama's speelden zich door de jaren heen af in de Waal.

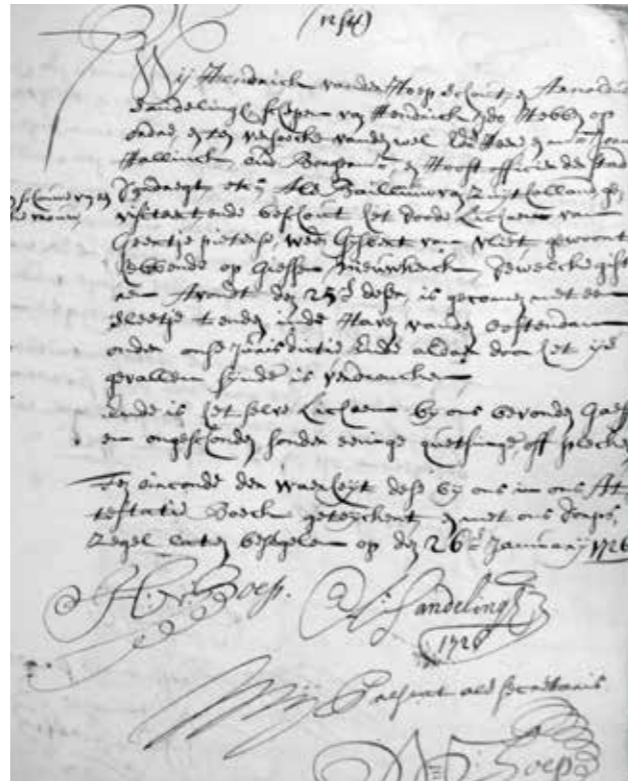
Uit een paar notariële akten:

17-01-1732 Verklaring.

Van der Hoep als schout en de schepenen, Arnoldus Sandeling, en Wouter van Brakel hebben het verdrongen zoontje van Lambert van der Staff, de smid, geschouwd dat op 17 januari 1732 door het ijs op de Waal is gezakt en verdrongen.

25-01-1726

Geertje Pieters, weduwe van Gijsbert van Vliet, wonende te Giessen Nieuwkerk, is op 25 januari 1726 's avonds door het ijs gezakt in de Oostendamse haven en verdrongen.

Detail uit een notariële akte van 1726. Collectie Historisch Genootschap.

Uit het Dordtsch Dagblad van 06-05-1932

Moeder van acht kinderen verdrongen

Hedenmorgen bij het ontwaken ontdekte de sigarenhandelaar P.B., wonende aan de Kerkstraat, dat zijn vrouw niet aanwezig was. Na eenigen tijd gezocht te hebben vond hij haar in de Waal, welke onmiddellijk achter de Waal is gelegen. Direct ingeroepen geneeskundige hulp mocht er niet in slagen de levensgeesten op te wekken. Door welke oorzaak de vrouw te water is geraakt is nog niet bekend, Het gezin telt acht kinderen.

Uit een recent verleden stamt het volgende verhaal dat veel lezers zich nog kunnen herinneren.

Op 07-02-1959 verdrongen twee jongens in de Waal: Jan van de Berg, 18 jaar, leerling metselaar en Joost de Graaf, 19 jaar, schilder.

Zij zakten door het dunne Waalijs en verdrongen.

Henk Monshouwer, 17 jaar, werd nog gered.

Het krantenbericht dat naar aanleiding van deze gebeurtenis verscheen, is op pagina 19 weergegeven.

TWEE JONGELUI IN WAAL VERDRONKEN Spel op onbetrouwbaar ijs met dood bekocht

MATTHIAS STEHOUWER

KEES MONSHOUWER

Eigen nieuwsdienst

HENK IN 'T VELD

HENDRIK-IDO-AMBACHT — Het verraderlijke ijs bracht gisteren rouw in twee gezinnen in Hendrik-Ido-Ambacht. Jan van den Berg, een achttienjarige leerling-metselaar, en Joost de Graaf, een negentienjarige schilder, waren de slachtoffers. Zij verdrongen, toen de dunne ijslaag op de Waal — de waterloop van Hendrik-Ido-Ambacht naar Heer-Jansdam — het onder hun gewicht en dat van drie van hun vrienden begaf.

Als er nou maar geen doorgaat, had mevrouw In 't Veld nog gezegd, toen zij haar achttienjarige zoon Henk met een groepje jongens op het ijs bezig had gezien. Zij waren na een partijtje biljart — hun werk lag door de vorst stil — op het ijs terecht gekomen; alleen maar om eens te kijken hoe dik het al was.

Nog geen minuut na de woorden van mevrouw In 't Veld klonk het hulpgeroep van de knapen over de Waal. Op enige meters afstand van hen was een grote scheur bliksemsnel door het ijs gefliet. „Het was ineens een gat, zo groot als de kamer”, vertelde later de achttienjarige Matthias Stehouwer. Hij had naar de rand van het ijs kunnen zwemmen en was daar op het droge getrokken.

ANGSTKRETEN

Ook Henk in 't Veld werd gered, door wie weet hij niet. Zijn vader was een van de eersten, die met een ladder voor zich uit over het krakende ijs naar het wak schoven. Hij lag met een griep op bed toen de angstkreten van zijn vrouw hem alarmeerden. Op blote voeten was hij het huis uitgerend. Nog geen half jaar geleden overleed een vijftienjarige zoon van de familie In 't Veld aan een acute longontsteking.

Henk Monshouwer, zeventien jaar en wegenbouwer van beroep, worstelde net zo lang met het steeds weer afbrokkende ijs tot hij eindelijk de sport van een ladder voor zich zag. Het was zijn redding.

Achter hem — in het midden van het wak — moeten de twee slachtoffers elkaar in paniek hebben vastgegrepen. Hun lichamen werden later door de politie geborgen.

*Het dorp Oostendam in feestelijke sferen tijdens het huwelijk van burgemeester Spoor.
Collectie Historisch Genootschap.*

*Feestelijkheden van de Ridderkerse als Ambachtse scholieren van Oostendam.
Collectie Historisch Genootschap.*

Geen verschil tussen Oostendam en Ambacht tijdens feestelijkheden

Bij feestelijkheden werd en wordt nog steeds door de Ambachters ook gebruik gemaakt van de Ridderkerkse kant van de haven. In september 1902 was hier voor de 'Vlashandel' de optocht te zien ter ere van het huwelijk van burgemeester Spoor.

Oranjefeest

Uit het Dordtsch Dagblad van 14-06-1909:
HENDRIK-IDO-AMBACHT, 12 Mei.

Heden hadden wij hier schoolfeest. De kinderen werden alle getraceerd en ook Oostendam, gedeeltelijk Ridderkerk, vierde het Oranjefeest met ons mee. Alle kinderen brachten den Burgemeester een ovatie. Reeds hedenavond waren vele illuminaties ontstoken. Alles belooft prachtig te worden en eenieder is druk in de weer om het zijne bij te dragen tot het welslagen van het grote Oranjefeest morgen. Men is thans bezig de hand te leggen aan de eerepoorten en overige versieringen. Morgen historische optocht, wedstrijden en gondelvaart op de Waal. Wanneer het weder nu maar wil medewerken.

Verkeerssituatie

Door de jaren heen is de weg over de dam en de sluis de enige verbinding geweest tussen Oostendam en Hendrik-Ido-Ambacht. Omdat veel Oostendammers in Hendrik-Ido-Ambacht hun boodschap-

pen gingen doen, moesten zij, toen de winkels aan de Emmasingel en later die in de Schoof er kwamen, toch een behoorlijk stuk omrijden -of fietsen. Het 'bruggie' bracht daar gelukkig verandering in en dat maakte dat de Oostendammers zich nog meer Ambachters gingen voelen.

*De aanleg van het 'bruggie' zorgde ervoor dat de bewoners van Oostendam zich nog meer verbonden voelden met Hendrik-Ido-Ambacht.
Collectie schrijver.*

Toen in 1948 de sluis werd opgeheven verdween die helemaal in de toen gemaakte dam. Pas in 1994, toen het gebied rond de haven gereconstrueerd werd, kwam hij weer tevoorschijn en konden er foto's van worden gemaakt. Ter herinnering aan de sluis werd een gedenksteen opgericht waarin de oude steen die vroeger in de sluismuur was

ingemetseld een plaats kreeg. Deze oude wapenstein zat tot de demping in 1948 in de sluis gemetseld. Vervolgens is deze steen geplaatst in de muur van het waterschapshuis in Barendrecht. Toen het waterschap verhuisde naar Ridderkerk wisten ze in eerste instantie niet wat er moest gebeuren met deze steen. Arie de Koning, de toenmalige technisch directeur, heeft er voor gezorgd dat de intussen prachtig geverfde steen in een speciaal daarvoor gemetselde gedenkmuur geplaatst werd.

De reconstructie van het gebied was hard nodig omdat het verkeer van en naar de A15 zich door de

nauwe doorgang over de dam moest wringen. Zowel Oostendam als Hendrik-Ido-Ambacht kregen een betere verbinding met de A15 en het verkeer ging dus niet meer over de dam. Het wegdeel over de dam loopt nu dood en is alleen nog maar open voor bestemmingsverkeer. Alleen het autoverkeer Pruimendijk-Ambacht en terug, gaat nu nog door de Damstraat, onderlangs de Dam.

In de loop der tijd is er veel in Oostendam veranderd. Wat echter niet veranderd is, is het gevoel van de Oostendammers dat zij eigenlijk Ambachters zijn. Vandaar het verhaal over het huis met de luiken aan de Pruimendijk.

Vier afbeeldingen van de sluis en de gedenksteen.

De eerste foto (linksboven) laat de oude steen ingemetseld in het waterschapshuis te Barendrecht zien.

De tweede foto geeft de inmiddels geverfde oude gedenksteen weer.

Op de derde foto (linksonder) Is het gehele monument te zien met daarin de oude steen.

Rechtsonder zien we de opgegraven sluis in 1994. Collectie Historisch Genootschap.

Over de Zwijndrechtse nieuwlichters of de mensen van het zwavelstokken-geloof...

Dr. C. R. van den Berg

Menigeen met belangstelling voor onze sociale geschiedenis, of de vaderlandse kerkhistorie, zal ooit gestuit zijn op de naam van de sekte der 'Zwijndrechtse Nieuwlichters'. En als je op iemands vraag welke woonplaats je hebt spontaan Zwijndrecht vermeldt, krijg je soms nog de grappig bedoelde opmerking te horen: 'O, dan ben je misschien één van de Nieuwlichters!' De aanhangers van deze, negentiende-eeuwse, sekte waren met name de 'kleine luijden' in ons land, minvermogenen, die met noeste arbeid aan de kost moesten komen en door talrijke tijdgenoten met de nek werden aan-gekeken. Joh. Lindeboom schreef in zijn *Stiefkinderen van het Christendom* (1929) dat hij deze groep als een vertegenwoordigster beschouwt van

het oude, apostolisch sociale leven.¹ In de eerste helft van de negentiende eeuw werkten hun aanhangers aan hun idealen voor het Nederland van ná de periode van Napoleon. Een periode van oorlog en armoede. De mensheid moest, zo propageerden de Nieuwlichters, één grote, christelijke broederschap vormen, met vooral naastenliefde. Traditionele gelovigen haalden hier hun neus voor op: veel van hun opvattingen zouden niet naar de Schrift zijn...

Aandacht van een tweetal romanciers

In het verleden trokken de Nieuwlichters de aandacht van historici, theologen en ook van een tweetal romanschrijvers. Verder publiceerde de tot het Christendom bekeerde Jood Abraham Capadose onder pseudoniem al spoedig over hen. In 1892 trok het toonaangevende tijdschrift *De Gids* de aandacht met een artikel over de Nieuwlichters. In de twintigste eeuw was de romancier Arthur van Schendel, volgens zijn biograaf F. W. van Heerikhuizen, geboeid door hen.² In Van Schendels roman *De Waterman* uit 1933 kiest de hoofdfiguur, Maarten Rossaart, ervoor om zich aan te sluiten. Al eerder wist Louis Couperus van hun bestaan. Jeannette Koch verduidelijkt in haar dissertatie over zijn koningsromans³ dat de Zwijndrechtse Nieuwlichters hem, Nederlands grootste romancier, hebben geïnspireerd tot het beschrijven van een sociale gemeenschap.⁴ Maar wie waren deze Nieuwlichters eigenlijk? Wie oefenden de leiding uit binnen hun gemeenschap? En wat is er uiteindelijk van de groep geworden?

Stoffel Muller

De familie Muller stamde uit Honnefeld bij Neuwied in Duitsland, oostelijk van Koblenz. Op 16 februari 1771 werd in het rustige dorp Puttershoek Stoffel Muller geboren. Zijn vader Teunis was schipper en

zijn moeder Josina, geboren Struyk, enige tijd winkelierster. Een zeer zonderlinge vrouw, volgens tijdgenoten. Als dat waar is, had Stoffel het niet van een vreemde, zullen we maar denken. Teunis gaf zijn kinderen een godsdienstige opvoeding, zodat Stoffel op jeugdige leeftijd reeds op een grote bijbelkennis kon bogen. Zoals toen veelal gebruikelijk was, assisteerde hij zijn pa al spoedig op diens kleine vrachtschip. Daarmee werden steenkool en turf vervoerd en verhandeld. Als er niet gevaren kon worden, studeerde Stoffel zelfstandig in de Bijbel. Vrijmoedig besprak hij met anderen allerlei godsdienstige opvattingen.

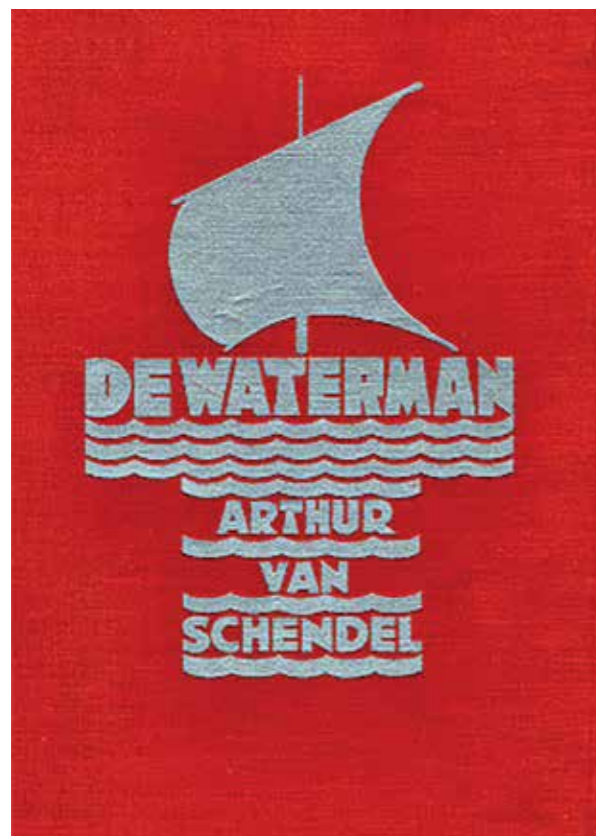
Na de dood van vader Teunis – dat was in 1798 – zette Stoffel de onderneming voort. Hij werd zelfs tamelijk welvarend en verkreeg, mede doordat hij zeer aangenaam in de omgang was, in het gehele land vrienden. Op 9 juni 1793 sloot Stoffel Muller een wettig huwelijk met de uit Groote Lindt afkomstige Helena Groenendijk. In hun eenvoudige woning te Puttershoek waren tal van zwervers en hongerige medeburgers welkom. Hij had een hart van goud. Voor weelde was echter geen plaats: sieraden mochten daar niet gedragen worden. Wij beschikken niet over een afbeelding van hem; portretteren bevorderde slechts hoogmoedige gedachten bij een eenvoudige burgerman. Boven de voordeur was een spreuk aangebracht: 'In deze woning is Jezus Heer en Koning'. Dat is voor buitenstaanders toch een duidelijke belijdenis? Stoffel werd door zijn tijdgenoten beschreven als een gezond, klein en werkzaam man. Een krachtige persoonlijkheid, dat ook.

Beeldend beschrijft prof. dr. Gerritson de figuur Muller: 'De meest typische persoonlijkheid (dat is van de Nieuwlichters) is zonder twijfel Stoffel Muller geweest. Hij was een schipper, dat wil zeggen, hij

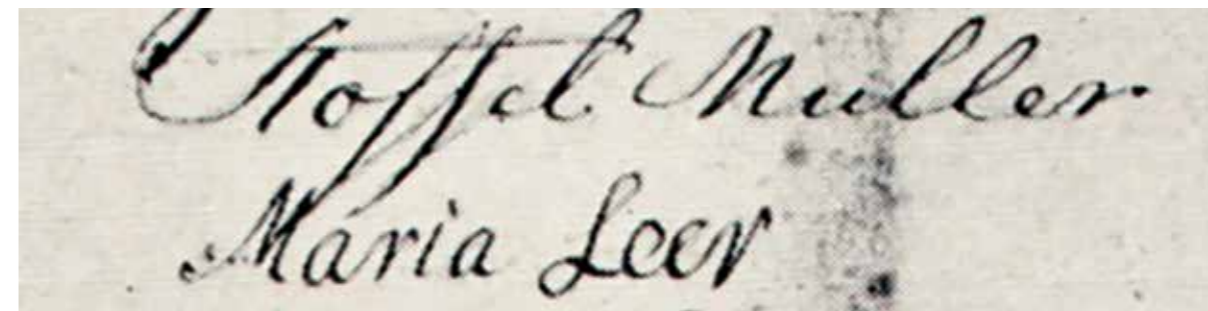
behoorde tot de groep der kleinste zelfstandigen, want de schepen der binnenvaart waren destijds meestal eigendom der schippers. Varende over de grote rivieren onder het besterende firmament, waren hem de hemelen opengegaan, en had deze zelfdenker de uiterste grenzen der mystiek bereikt en overschreden.'⁵

Stoffel zei dat hij al op twaalfjarige leeftijd 'Jezus als den Verlosser uit den staat in Adam gevallen' leerde kennen. Elke dag getuigde Stoffel Muller aan ieder die het al dan niet horen wilde over Gods liefde en genade. Als anderen zeiden dat dit allemaal zo eenvoudig niet was, bestreed hij die opvatting en verklaarde niets te maken te willen hebben met een 'dogmatisch Christendom'. Een hechte vriendschap ontstond tussen Stoffel Muller en Dirk Valk, die de schout (burgemeester) en secretaris was van het dorp Waddinxveen. Het evangelisatievuur gloeide, maar in zijn huwelijk doofde de liefde. Op den duur is Stoffel door Helena de deur gewezen, want bij al zijn evangelisatie-activiteiten zou hij de welvaart van zijn eigen gezin verwaarloosd hebben. Stoffel beweerde evenwel dat de ware reden was dat zij niets van zijn godsdienstige opvattingen wilde weten. Zijn voornaamste biograaf dr. G. P. Marang (1875-1948) meent op grond van diverse interviews met Stoffels kleinkinderen echter dat deze thuis nooit bespot of mishandeld werd en 'het nakroost' altijd nog met liefde over hem sprak.⁶ Van zijn kinderen sloot alleen hun dochter Adriana zich hoogst waarschijnlijk bij de sekte van haar vader aan. De zoons niet; zij droegen de namen Adrianus, Teunis en Johan Christoffel.

Was de deur van zijn Puttershoekse woninkje voor hem in het slot gevallen, in het gezin Valk was Muller meer dan welkom. Er ontstond in Waddinx-

Een van de vele herdrukken van *De Waterman*.

De handtekeningen van de belangrijkste Zwijndrechtse Nieuwlichters: Stoffel Muller en Maria Leer.

veen zelfs zoiets als een huisgemeente, waarbij zich diverse geestverwante dagloners aansloten. Dat was een stap met grote gevolgen, want de ‘grote boeren’ hadden geen werk meer voor deze mensen, vanwege hun onorthodoxe godsdienstige opvattingen. Zouden die eventueel besmettelijk kunnen worden? Alleen het feit al dat Stoffel en z’n vriendenkring in gemeenschap van goederen leefde, was een veeg teken!⁷

Waddingxveen, gelegen aan de Gouwe.

In 1816 kwam Stoffel Muller op het idee met de broeders en zusters van die huisgemeente een drietal oude aken te kopen in Amsterdam. Zij konden best wat verdienen aan de sloop, die wel mocht plaatsvinden op de scheepswerf van Willem Visser, zijn Puttershoekse vriend. Het is mogelijk dat Stoffel Muller zelf na de aankoop gedurende een langere periode in Amsterdam verbleef. In elk geval schreef dr. R. B. Evenhuis dat hij op Kattenburg enige tijd het nuttige beroep van schoenmaker heeft uitgeoefend.⁸ In de hoofdstad leerde hij een bijzondere vrouw kennen, die spoedig een enthousiast volgeling van hem zou worden: ze heette Maria Leer!

Maria Leer

Zij werd op 20 juni 1788 in Edam geboren. Haar ouders stamden uit Duitsland, uit een dorp iets ten noorden van Osnabrück. Nog voor zij zeven jaar werd, in september 1794, stierf haar vader, Pieter Jansse Leer van Holsteyn, toen er een besmettelijke epidemie was uitgebroken. De moeder van Mietje – zo werd zij in de omgang genoemd – was een ijverige, zuinige vrouw. Zij heette Anna Geertruy Gunthers en dreef in Edam een snoepwinkelje.

Zij was de tweede echtgenote van Pieter Jansse. Haar lijfspreuk luidde: ‘Dien God liefheeft, kastijdt hij’.⁹ Het gezinnetje woonde achter de winkel, zoals toen vaak de gewoonte was. In het kabinet lagen boeken met bijbelse prenten en de zondag werd een ware feestdag als die werden bekeken, terwijl moeder vertelde. Er was een mooi plaat bij van Adam en Eva, met een oog in een gele driehoek. ‘Dat is Gods alziend oog,’ legde moeder uit, ‘en Hij ziet alles wat je doet!’ Maar Mietje kon zich niet voorstellen dat dit eveneens voor de donkere kelder gold...

In huize Leer moest de naastenliefde worden beoefend. Van haar speelgoed diende zij ook iets aan bedelaartjes af te staan, en haar nieuwe mofje bijvoorbeeld. Toen Mietje nog maar acht jaar was, in oktober 1796, verloor zij ook haar geliefde moeder door de dood. Wat nu? Lang bleef bij haar nog de herinnering levend dat zij, tijdens vriezende weer, door dik besneeuwde straten, tezamen met haar broertje Coenraad (die drie jaar ouder was) naar het weeshuis in Edam werd gebracht. Hun broer Anthonie, die al zeventien was, kwam onder voogdij van de ‘Regenten der Armenkamer’. Een nieuwe fase in haar fel bewogen leven brak aan.

Mietje deed altijd ijverig wat haar was opgedragen en volgde met grote belangstelling de catechisatie bij ds. Willem Boomkamp, de plaatselijke hervormde predikant. Soms moest zij echter in het weeshuis aan de schandpaal staan, wegens al te

Het protestants weeshuis te Edam, waar Maria Leer opgroeide.

grote vrijmoedigheid. In de Hervormde Kerk waren ook haar ouders begraven. In de Lutherse Kerk, waar de ouders eigenlijk ingeschreven stonden, mocht niet worden begraven.

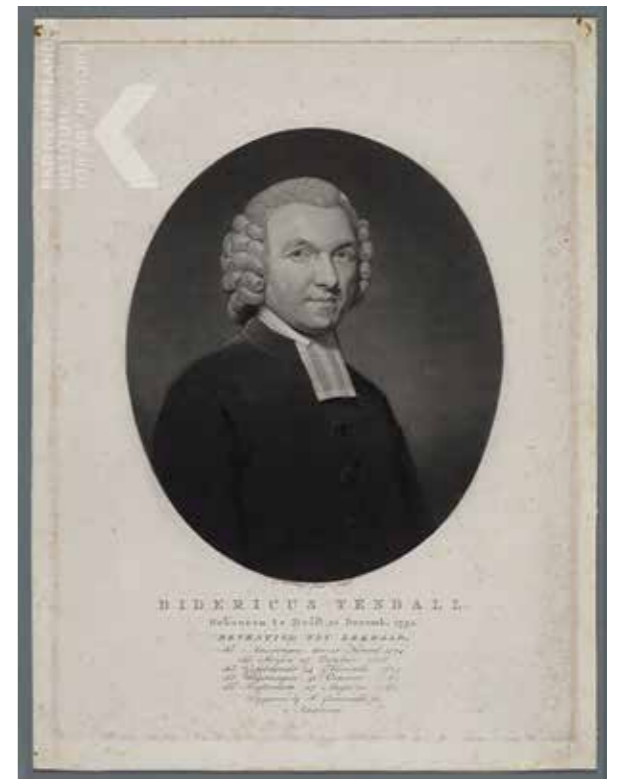
De regenten van het weeshuis kregen ‘het beste deel’; dat ontging Mietje volstrekt niet. Eens stal zij voor de weeskinderen onopgemerkt een lekkere ham uit de schoorsteen, waaronder de ‘vader’ van het weeshuis zat te dutten. Zij moet ook eens een visioen hebben gekregen: toen de duivel haar zonderegister toonde. Zij sprak tot deze kwelgeest: ‘Ja, grijns maar’. Jezus kwam het voor Mietje opnemen en had haar in Zijn handpalmen gegraveerd als Zijn bezit.

Toen Maria Leer de leeftijd van achttien jaar bereikte, behoorde zij het huis te verlaten. Bij een rooms-katholieke familie kon zij dienstbode worden. Daar bestreed zij de ‘papierij’, maar doordat deze geloofsijver geenszins werd gewaardeerd, kwam er reeds spoedig een einde aan haar carrière. Haar oudere broer beroofde Mietje in die tijd van al haar spaargeld. Na ook nog dienstbode geweest te zijn bij de Edamse burgemeester, kwam zij op den duur in Amsterdam terecht en werkte daar onder andere in een ‘ponshuis’, een soort logement. Correct verrichtte zij bovendien naai- en verstellwerk, bijvoorbeeld voor ds. Dirk Tendall.¹⁰

In de hoofdstad ging zij naar godsdienstige samenkomsten, gezelschappen, en ervoer een zware geestelijke strijd. Zij verklaarde echter hierna Jezus gezien te hebben, Die haar zonden teniet deed. Maar in de kennissenkring werd toch aan haar verlossing getwijfeld. Was haar bekering wel oprecht? Verstond Mietje Psalm 130, over de diepten van ellenden, goed? Stoffel Muller was is bepaalde kringen in Amsterdam geen onbekende. Hij werkte er destijds als schoenmaker op Kattenburg. Toen Mietje over hem hoorde praten, ontstond de wens eens kennis met hem te mogen maken. En dat gebeurde.

De Broederschap ontstaat

In 1817 leerde Maria Leer in Amsterdam Muller kennen en besloot hem voortaan te volgen. Hij achtte zich voor God en zijn geweten gescheiden van zijn vrouw Helena, die hem immers de deur had gewezen. Volgens 1 Kor. 7 kon hij zich daarom

Ds. Dirk Tendall (1752-1837).

binden aan Mietje. En wat God samenbrengt, mag de Nederlandse wet toch niet verbieden? Ook met ‘schout’ Valk heeft Maria Leer in Amsterdam kennis gemaakt, want hij vergezelde Stoffel.

Stoffel Muller en Dirk Valk waren beide overtuigde chiliasten, hetgeen wil zeggen dat zij op aarde een duizendjarig vrederijk verwachtten. Naar hun overtuiging waren juist zij geroepen om dat nieuwe Godsrijk op aarde te vestigen. Vervolgens zou Christus op aarde wederkeren. Hierover deelde Valk zijn gedachten met zijn Waddingxveense dorpsgenoten. De hervormde kerkenraad van het dorp kwam broeder Valk en zijn vrouw Helena van der Gijp eens ernstig waarschuwen. Aan wat voor vreemde opvattingen gaf hij, een belijdend lid, toe? Op den duur kon Valk ook niet meer als burgemeester gehandhaafd worden. Het paste niet bij z’n ambt om in zijn huis vagebonden en geestdrijvers te herbergen. Maar Valk vond het een grote eer. Was het niet zo, dat het ambt dat Koning Christus hem opdroeg van veel groter betekenis was dan een benoeming door een aardse koning? Gevestigd op de basis van hun overtuigingen ontstond daarom in het jaar 1817 te

Waddinxveen de Christelijke Broedergemeente. De dorpelingen spraken over de Stoffelianen of Mullerianen. Een nadere toelichting is onnodig.

Uit diverse dorpen in de regio kwamen de geestverwanten toegelopen. Buitengewone geestdrift brak uit toen een weduwe na de begrafenis van haar echtgenoot verklaarde nog voor het sterven van haar man in een visioen Stoffel en Maria te hebben gezien als Adam en Eva. Ze waren in het paradijs gezeten, met een erekroon op het hoofd en tussen hen groeide een mooie boom. Zij liepen ook in de begrafenisstoet vooraan. En juist op de dag van de begrafenis waren die twee in Waddinxveen aangekomen, zij moesten inderdaad voor de stoet uitlopen en namen bij de maaltijd naast elkaar plaats. Het gevolg was een extase. Er was een lange tafel aangericht in de open lucht; men bad, at en dronk, danste en omhelsde elkaar tot diep in de nacht. Muller ging in op het visioen, dat de vrouw hun vertelde. Hij reikte Maria de hand en sprak bewogen: 'Die mooie boom, die tussen ons stond, beduidt de boom des levens, die van nu aan bloesems en vrucht voor de toekomst belooft. Er staat geschreven: 'Alles is uit, door en tot God.'¹¹ Zij, die deze woorden goed verstaan, kunnen van alle bomen des hofs vrijelijk eten.' Het gevolg was een buitengewoon gejubel van de aanwezigen. Aan ieder die het horen wilde, werd verkondigd dat binnen de Broedergemeenschap nu het 'nieuwe licht van de Heilige Geest' was opgegaan. Daarom ging men hen aanduiden als 'Nieuwlichters'. Andere aanduidingen voor de sekte ontstonden later ook; men duidde de aanhangers eenvoudigweg aan als 'mensen van het zwavelstokken geloof'. De betekenis hiervan zal hieronder nog duidelijk worden. Of men betitelde hen als 'Vadersgoedjes' (Vader is goed!).

De eerste moeilijkheden

De nacht na deze opmerkelijke begrafenis en de gebeurtenissen daarna sliepen de aanhangers bij Valk, of in schepen. De volgende dag werd er vergaderd over de toekomst van de groep. Het besluit viel dat men in gemeenschap van goederen zou leven, zoals de eerste christenen. Bij de vergadering waren ook Ary Goud (1787-?) en zijn vrouw Saartje Wulfse, aanwezig. Die waren tamelijk rijk en

verklaarden zich bereid hun bezit in te zetten. Aan boord gaven zij elkaar de hand en zwoeren trouw te blijven aan hun ideaal, het oprichten van het rijk van God op aarde. De leden zouden zich ook op identieke wijze kleden. Mannen droegen een 'duf-felse buis en broek' en vrouwen een 'zwart baaien rok en jak'. Ieder droeg klompen. Maria wist in de stad Tergouw (Gouda) dat alles voor een billijke prijs in te slaan. Voor aan boord nog een aantal dekens. Daaraan was voor Maria een onaangename geschiedenis verbonden. Toen zij over het jaagpad langs de Gouwe in de richting van Waddinxveen liep, werd zij gemolesteerd door een aantal vrouwen. Die hulden haar in een van de nieuwe dekens en wekten elkaar op om die vreemde vrouw te jonassen. Daarbij werd luid geroepen: 'Ongewend kalf, half-gebakken pannenkoek. Wij zullen je omkeren.' Maria was niet op haar mondje gevallen, maar zij had hier geen verweer tegen.

Het dorp Puttershoek rond 1800. Een gravure van Anna C. Brouwer. Collectie Kees van der Leer.

Na die officiële oprichting zeilde de jonge, enthousiaste broedergemeente (waartoe natuurlijk ook vrouwen behoorden) over de vaderlandse wateren in de richting van Puttershoek. Op 3 juli 1817 ontscheepten zij zich daar op de scheepswerf bij het Lorregat, van Willem Visser, die tot hun vriendenkring behoorde. Hun schip, een keulenaar, was als woonschip in gebruik genomen. Een gordijn scheidde zedig de slaappleatsen van de vrouwen en

de mannen. Maar de geruchtenstroom was hun mogelijk reeds vooruitgesneld. Vanuit het nabijgelegen dorpje Westmaas sloten zich enige sympathisanten aan.¹² Er vonden in de straten van het anders zo vreedzame Puttershoek twist-gesprekken over het ware geloof plaats. Men zat daar kennelijk niet op enig nieuw licht te wachten. Er deden zich onaangename scheldpartijen voor. Niets dan onrust dus. De veldwachter sommeerde hen om af te varen en midden op de rivier de Oude Maas voor anker te gaan. De volgende dag gingen Stoffel en Maria toch aan wal. Stoffel ging naar zijn neven Visser, om gereedschap te kopen, en Maria liep naar de winkel van Stoffels moeder, om boodschappen te doen. Ook dat bleef uiteraard niet onopgemerkt en de 'machtige arm' wist wel wiens partij gekozen moest worden: Maria Leer werd door potige 'dienders der wet' opgepakt, daar zij geen paspoort kon tonen. Zij is vervolgens meegenomen naar Dordrecht, om op het stadhuis ondervraagd te worden. De officier van justitie, Vrijthoff, vernam dat zij afkomstig was uit Amsterdam en besloot haar op transport te stellen naar de hoofdstad. Maria werd in afwachting daarvan tijdelijk opgeborgen in het Blauwhuis, waarin zowel krankzinnigen, als landlopers en boeven 'gehuisvest' werden. Nader determineren achtte men niet zo erg zinvol. Voor onze voorouders waren de verschillen blijkbaar niet de moeite van het analyseren waard...

In het Blauwhuis trof Maria een Bijbel aan, waardoor zij de gelegenheid kreeg om onder haar lotgenoten te prediken, doch niet voor lang. Toen justitie er achter kwam dat Maria Leer uit Amsterdam afkomstig was, werd zij na enkele weken met een groep van zestien anderen op transport gesteld naar de hoofdstad. Eerst met de marktschuit naar Rotterdam. Hier werd de nacht doorgebracht in de gevangenis. Maar er was niet voldoende water. Maria klopte met de kruik op de celdeur. Na lange tijd verscheen de cipier. 'Man,' zei ze verwijtend, 'je schijnt wel harder van gehoor dan de rots waarop Mozes eens had te kloppen; geef ons toch water!' ¹³ Het antwoord luidde kort: 'Morgen beter, je hebt al een portie gehad.' Maar nadat Maria een toespeling maakte op de gelijkenis van de rijke man en Lazarus, schuifelde hij toch weg om nog wat water te halen.¹⁴

Na een tijdrovende tocht, die deels te voet en ook wel per trekschuit werd gemaakt, bereikte het wonderlijke gezelschap eerst Leiden en vervolgens Amsterdam. Geen glorieuze rentree voor Maria! Onderweg sprak zij met haar medegevangenen over de Tien geboden uit Exodus en verklaarde dat God hen allen lief had, maar dat zij zich moesten bekeren. Aangekomen in Amsterdam kreeg zij een zenuwtoeval en werd naar het 'gasthuis' gebracht. Het duurde een maand voor zij weer genezen was. Uiteindelijk zag de Amsterdamse rechtbank geen gronden om haar langdurig in detentie te houden, zodat Maria weer vertrekken mocht. Zij besloot naar Valk in Waddinxveen te gaan en daar verbleef inmiddels ook Stoffel Muller. De reformatie werd krachtig voortgezet doordat Goud in de woning van Valk de matten van de vloer schopte en de gordijnen voor de ramen verwijderde. Verder draaide Goud de spiegel en de schilderijen om. Allemaal ijdelheid! Valk en zijn vrouw verzetten zich niet tegen deze opmerkelijke actie in hun woning. Je moet immers iets over hebben voor je principes? Maar de burens vonden het vreemd en er ontstond een oploop. Muller en Maria maanden tevergeefs de doorgeslagen Goud tot kalmte. De veldwachter greep in en beval allen die niet tot het gezin van Valk behoorden om te vertrekken. Toen daaraan geen gevolg is gegeven, werden de sekteleiden met koorden aan elkaar vastgebonden en op transport gesteld naar Gouda.

Na een weekje mochten zij weer vrij, behalve Maria, omdat dit haar tweede arrestatie was. Blijkbaar was men in Gouda goed op de hoogte van de ontwikkelingen. Toen de commissaris van politie Maria ook wees op hun lawaaierig gedrag in Waddinxveen, kreeg hij te horen dat het beter geweest zou zijn als hij de kroegen in de stad eens had bezocht. Daar was veel meer lawaai, werden onzedelijke liedjes gezongen en vloekte men. Opnieuw signaleren we hierbij dat politie en justitie eigenmachtig optraden. Wat als een persoonlijke belediging werd ervaren, gold als een overtreding van de wet. Maria kreeg dus tien weken opsluiting! Na haar vrijlating keerde zij vrijmoedig terug in Waddinxveen, waar Stoffel arriveerde toen het hout van enige in Amsterdam aangeschafte, en in Puttershoek gesloopte, aken was verkocht.

Voor de kostwinning: de zwavelstokkenverkoop

Inventief waren de Nieuwlichters ongetwijfeld. Waarvan moesten zij bestaan? Het was weer Maria die iets organiseerde: de productie van lucifers, zwavelstokken. De sekteleiden, die dus inmiddels uniforme kledij waren gaan dragen, ventten die uit in tal van dorpen en steden. Zij raakten hierdoor alom bekend. Hun handel was winstgevend. Ook schipper Hendrik van Dijk uit Leiden sloot zich in 1818 aan, zodat transporten van lucifers en andere materialen tussen Waddinxveen en Puttershoek en naar plaatsen van verkoop in eigen beheer konden blijven. Een werkplaats voor de zwavelstokken kon in het dorpje Polsbroekerdam gevestigd worden. Hun geestverwant Dirk Schenkel was bereid de nieuwe Broederschap onderdak te bieden. De dorpelingen aldaar staken hun afkeer echter niet onder stoelen of banken.

Nieuwe problemen ontstonden toen Mietje in 1819 van een dochtertje beviel, dat Josina zou heten. Een medelid met profetische gaven had trouwens de geboorte van een zoon Salomo voorspeld! Stoffel Muller erkende het vaderschap. Uit principiële onverschilligheid ten opzichte van de overheid werden kinderen van de Nieuwlichters na hun geboorte niet bij de burgerlijke stand aangegeven. Een bijkomend voordeel voor hen, vervuld van pacifistische opvattingen, was dat jongens zo geen oproep kregen om hun militaire dienstplicht te gaan vervullen. Maar na verloop van enige tijd werden Stoffel en Maria toch door de Utrechtse rechtbank gedagvaard. Waren zij de ouders van het niet aangegeven kind? De uitspraak kan ons nogal bevreedden: Stoffel en Mietje werden hier vrijgesproken, want de schande om een buitenechtelijk kind te hebben was, naar de normen van die tijd, reeds erg genoeg. Maar de argeloze vroedvrouw werd beboet, want zij had het kind na de bevalling moeten aangeven bij de burgerlijke stand!

Nieuwe problemen

De inwoners van Polsbroekerdam werkten tegen. De fabricage van zwavelstokken betekende brandgevaar en met de vreemde ideeën van de sekte kon men volstrekt niet accorderen. Toen besloot de overheid hun vertrek te bevelen. Bovendien verhuisde Dirk Schenkel naar Utrecht. Met een aak

trokken de Nieuwlichters toen naar Dordrecht en op het water de Krab (anders genoemd de Dordtse Kil) werden nieuwe zwavelstokken gemaakt. Maar tijdens het rooien van wilgenstronken, kennelijk bedoeld voor hun brandstof, passeerden er een aantal schuitjes met kermisbezoekers, die de brave sekteleiden uitscholden. Er ontstond opschudding, waaraan de politie te pas kwam. Muller en Valk zijn meegenomen en de aak voer naar 's-Gravendeel. De meesten dienden naar hun oorspronkelijke woonplaats terug te gaan, maar Maria Leer, Stoffel Muller en Dirk Valk en zijn vrouw en Arie Goud en zijn vrouw werden gearresteerd wegens landloperij. Na tien dagen moesten zij voorkomen. Met koorden aaneengebonden verschenen zij voor de rechter, begeleid door zwaar bewapende veldwachters. Ze spraken de rechter tamelijk vrijmoedig aan, zoals dit onder hen gewoon was. Maar de rechter vatte dit als een belediging op. De uitspraak luidde: twee jaar gevangenisstraf en tien gulden boete en nog vier jaar extra in het tuchthuis wegens belediging van de rechtbank. De kermisbezoekers gingen vrijuit. Dus gingen de Nieuwlichters in hoger beroep. Maria, die als leidster werd aangezien, kreeg zelfs een advocaat. Met een tweetal rijtuigen gingen zij naar Den Haag. In hoger beroep zijn Goud en zijn vrouw en de vrouw van Valk vrijgesproken. Voor de anderen luidde de uitspraak: elk een jaar hechtenis. Valk zat vast in Leiden, Muller in Rotterdam en Maria Leer in Delft. Zij brachten deze tijd nuttig door met bijbelstudie, het schrijven van eenvoudige traktaatjes over hun religieuze opvattingen en brieven. Na hun vrijlating gingen zij alle drie naar Puttershoek, om op het terrein van Willem Visser te wonen. Er zat groei in de sekte. Op het Schouteneinde werd ook een woning gekocht. Maria ging opnieuw, en met succes, bij de Dordtse rechtbank pleiten voor het terugontvangen van de ark. Die lag nog in 's-Gravendeel. Deze werd netjes opgeknapt en in gebruik genomen voor de zwavelstokkenhandel in de provincies Groningen en Friesland. Op de terugweg werd turf ingeslagen, die in West-Nederland kon worden verkocht. Een tweede schip is aangekocht voor de verkoop in Zeeland. Ja, er ontstond zowaar enige welvaart!

Als Stoffel en Maria de rivieren bevoeren om

ergens zwavelstokken te verkopen, berustte de leiding bij Valk. Die was daarvoor eigenlijk niet geschikt. Hij mediteerde zeer vaak over het komende rijk van God, maar had de leiding niet stevig in handen. Tijdens de gevangenisstraf ontstond er verwijdering onder de aanhang, zodat Valk met een gedeelte van de Nieuwlichters naar het Woerdense Verlaat bij Mijdrecht verhuisde. Later verhuisden zij naar het Groene Woud aan de Kromme Mijdrecht. Ook daar werden zwavelstokken gefabriceerd en verkocht. Het was Arie Goud die toen de leiding uitoefende als Muller op reis was, hetgeen regelmatig is voorgekomen. Stoffel Muller was een schipper en kocht er graag een schip bij. Nog in de Waddinxveense periode werd een aak aangeschaft, waarin voor fl. 300,- aan zwavelstokken kon worden getransporteerd. Ook is er een schip verworven van het type hoogaarts en in Groningen is een tjalk aangeschaft voor fl. 500,-. Hiermee konden steenkolen en turf vervoerd worden. Later is in Zwartsluis nog een praam overgenomen voor fl. 2000,-. De handel verliep zo goed, dat de investering meestal zelfs na twee of drie reizen was terugverdiend!

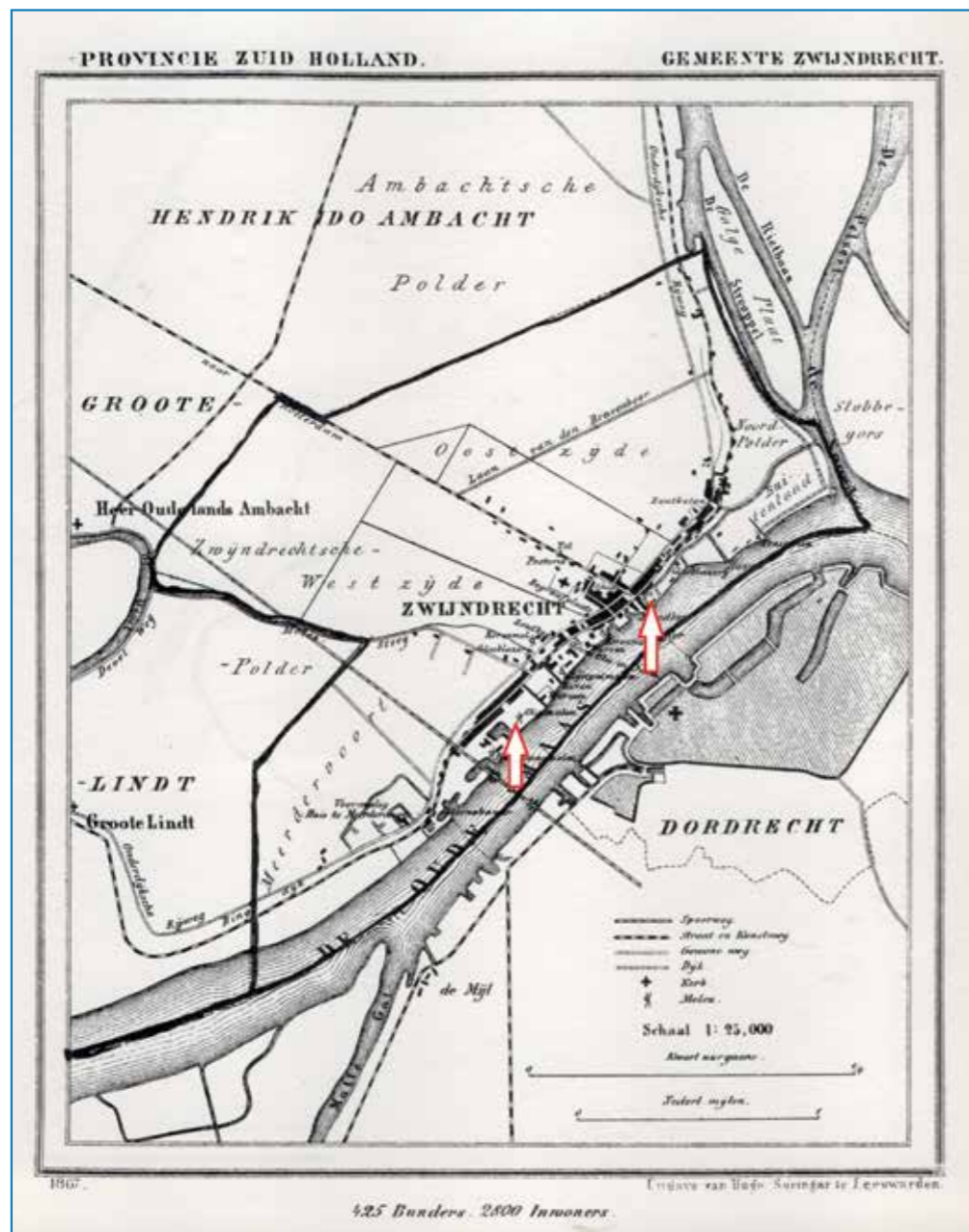

Het dorp Zwijndrecht omstreeks 1800. Duidelijk te herkennen zijn het Veerplein en de Korenmolen 'de Hoop'. Op de achtergrond is nog net het torentje van de Oude Kerk te zien. Een gravure van Anna C. Brouwer. Collectie C. R. van den Berg.

De vestiging te Zwijndrecht

Tijdens de gevangenschap van hun leiders vestigde het merendeel van de aanhangers zich in Puttershoek, op de scheepswerf van de reeds genoemde Willem Visser. Op den duur woonden hier tachtig personen, zodat er een huis werd gekocht. Het leven was sober. Men at meestal de erwten en bonen die zij zelf gekweekt hadden. Ook voor wat betreft hun aardappels waren zij geheel selfsupporting. Na 1820 werd de sekte van lieverlede meer met rust gelaten. Men vond de opvattingen vreemd en overdreven, maar zag dat de aanhangers geen gevaar betekenden. De winter van 1822-'23 was buitengewoon streng. De Nieuwlichters deelden toen soep uit aan zwerwers en arme dorpelingen. Hierdoor werd goodwill gekweekt, zodat de Broederschap der Nieuwlichters soms nog wel werd bespot, maar verder toch met rust gelaten.

In 1829 konden zij in Zwijndrecht voor fl. 2000,- een scheepmakerij met een solide woonhuis kopen: Welgelegen. Het lag aan de rivier, dichtbij de Westkeetshaven. Het was later mogelijk om er een woonhuis bij te kopen, Zomerlust, of Zomerzorg. Hier vestigde de gemeenschap zich, zodat vanaf toen met recht gesproken kon worden van de Zwijndrechtse Nieuwlichters. In 1834 vertrokken de laatste broeders uit Puttershoek. Qua aantal aanhangers bereikte de groep z'n hoogtepunt van ruim honderd vijftig aanhangers. De Broederschap kwam tot grote bloei en bezat, behalve een aantal schepen, een melkerij, een bakkerij (van broeder Ketel, afkomstig uit Krommenie) en een chocolade-fabriekje (van Mets, die uit Vlissingen stamde) en een schoenmakerij (van Heystek, uit Middelburg),¹⁵ terwijl Maria Leer depothoudster was van de als medicijn overal zeer geliefde Haarlemmerolie. Ook de verkoop van de zwavelstokken en chocolade verliep naar wens. Alles was hier bijzonder goed georganiseerd. Er bestond een productief en consumptief communisme, met een bescheiden mate van persoonlijk bezit. De handelsgeest zat er dus goed in! De Broederschap in Mijdrecht kwam eveneens tot een zekere bloei en daarnaast bestonden er in het land allerlei sympathisanten, die echter nog zelfstandig bleven wonen. Nauwkeurig werd bijgehouden wie tot de leden behoorden.¹⁶

Een kaart van de gemeente Zwijndrecht uit 1867. De rode pijlen geven aan waar de Zwijndrechtse Nieuwlichters gevestigd waren. Collectie Kees van der Leer.

Een aantal Nieuwlichters woonde in een oud Rijnschip, dat op de wal werd gesleept. Verder is er in Krommenie een houten danszaal gekocht. Deze werd naar Zwijndrecht versleept om als 'oefeningszaal', een kerkje, in gebruik te worden genomen. Op werkdagen konden daar een aantal beroepen worden uitgeoefend. Hierin konden 150 mensen zitten. Zo groot was de groep te Zwijndrecht tijdens de bloeiperiode. Gewone inwoners van Zwijndrecht kerkten er soms ook. Omdat elke christen profeet, priester en koning is, mocht ieder die daartoe de behoefte gevoelde in de samenkomsten preken.

Het houten gebouw was zo, volgens Muller, van een vat ter oneer tot een vat ter ere geworden. Nadat de Broederschap later ontbonden was, is de 'kerkzaal' in gebruik genomen door de houthandel van de gebroeders Visser, enkele nazaten van Willem Visser. In die zaal vergaderde men ook, want als er besluiten genomen moesten worden, had ieder inspraak.

Mullers reglement

In 1823 stelde Stoffel Muller in Puttershoek een reglement voor de Broederschap op. Dit werd door nagenoeg alle leden ondertekend. Het origineel van dit

document is afgebeeld aan de achterzijde van de omslag van dit blad. Hieronder de getranscribeerde tekst:

Wij ondergeteekenden bekennen en verklaren bij dezen van nu aan, en voortaan, dat wij, na Gods geboden willen gaan leven, God boven ons zelve in onzen naasten als ook zelve liefde hebben en beschouwen den God van Hemel en Aarde als den wettigen Heer en Eigenaar van alles, ook van alle aardse goederen die wij tevoren als Eigenaars bezeten hebben en naar onze lusten hebben misbruikt en willen dezelve nu niet meer als onze goederen beschouwen of gebruiken voor onszelven alleen, maar als een eigendom van God, aan Hem overgeven ten nutte van alle die geene die de waarheid zoo als die in Jesus is, aannemen en daarin wandelen, sluitende bij deze alle aanspraak van eigendom, welke onze bloedverwanten bij ons afsterven, volgens het versterfrecht uit kragte der wereldlijke wetten daarop zouden kunnen maken of pretendeeren maar naar het voorbeeld der eerste christenen beschreven in de Handelingen der Apostelen Hoofdstukken twee en vier, onze goederen willen gebruiken en laten gebruiken.

Het dagelijks leven

's Morgens was er een appel, waarna de dagtaak begon. 's Avonds vond de bespreking plaats van de belevenissen van de dag, die werd afgesloten met een godsdienstoefening. Er werd ook veel gezongen. De bijeenkomsten op zondag waren ook voor niet-leden toegankelijk. Of daar intensief gebruik van werd gemaakt, is onbekend. Vanzelfsprekend colporteerde men ook met eigen theologische werkjes, waarvan nog exemplaren in archieven bewaard worden. Muller is de auteur, die zich vooral baseerde op de uitspraak 'Alles is uit, door en tot God'. Volgens de auteur betekent dat dus dat de zonde door God is gewild. De zonde is voor de mensheid in de eerste plaats leerzaam om hen op te voeden tot een hogere vervolmaking. Een eeuwige, helse straf bestaat niet, want dat zou in tegenspraak zijn met de bijbelse uitspraak dat God Liefde is. De kruisdood van Christus zag Muller als teken van de vergeving der zonde, maar Zijn dood was niet noodzakelijk. Zoals al eerder opgemerkt, dachten de Nieuwlichters chiliastisch; zij verwachtten een vreedrijk dat wel duizend jaar zou duren. En zij waren

vervaardigd om daar de grondvesters van te zijn. Sommige Nieuwlichters beschouwden zichzelf als een bijzonder profeet. Een zekere Abraham Bosch meende zelfs dat hij een reïncarnatie van Christus was. Ik wees al op de grote plaats die de naastenliefde bij hen ingenomen heeft. Daardoor ontstond er, hoewel men de sekteleiden in hun uniforme kledij maar vreemde lui vond, toch wel een zekere sympathie voor hen.

Opgaan, blinken en... verzinken

Tijdens een reis naar Duitsland om in het Ruhrgebied steenkool te halen, gaat de lichamelijke toestand van Muller plotseling erg hard achteruit. Maria signaleert dat. Bij Varik, richting Tiel, besluiten zij niet verder te varen. Op 3 augustus 1833 sterft hij in aanwezigheid van zijn Mietje. Een kleine religieuze discussie gaat hieraan vooraf. Nadat Stoffel had uitgesproken dat hij haar graag bij de wederopstanding zou terugzien, wijst zij dat volstrekt af. Er zal geen wederopstanding komen. Zijn laatste woorden luiden echter: 'Ik blijf woning in je houden.' Marang zegt dat met Muller één van de edelste figuren uit hun Broederschap is heengegaan. Stoffels lichaam wordt op het kerkhof van Varik aan de Waal begraven. Een tweetal broeders hebben Maria en het schip teruggebracht naar de vestiging te Zwijndrecht. Als een eerbetoon aan hun overleden leider geven de vestigingen in Zwijndrecht en Mijdrecht zijn boekje *Het eeuwig Evangelie* uit. Valk voorziet het van een 'woord vooraf'.

Maria Leer wierp zich op als Stoffels opvolgster. Zij meende het ook in Mijdrecht voor het zeggen te hebben, maar kwam van een koude kermis thuis! Zij werd aan handen en voeten opgepakt en op straat gezet. Heystek, Van der Kraan en Bosch wierpen zich ook op als leider, maar misten blijkbaar de gaven. Opmerkelijk is dat zijzelf aan Anagrapheus heeft verteld dat men haar tot tweemaal toe de leiding aanbood, maar dat zij zelf geweigerd zou hebben...

In 1833 bracht een zogenaamde spectator een bezoek aan de Zwijndrechtse gemeenschap en rapporteerde daarover in het toen bekende periodiek *Vaderlandsche Letteroefeningen*.¹⁷ Zo'n bezoek was mogelijk als men een stuiver betaalde. De gast maakt melding van de eenvoudige maaltijd: wortelen met aardappelen en een klein kopje vet. In de voor-

malige danszaal stond alleen een Friese klok en op een plank aan de muur waren diverse Bijbels en liederenbundels opgetast. Een lang gebed ging aan de maaltijd vooraf, uitgesproken door een vrouwelijk lid, dat hiervoor aan de beurt was. Er werd aandacht besteed aan de hygiëne, omdat de cholera in het land heerste. Ook Psalm 65 werd aangeheven. De spectator knoopte gesprekken aan met enkele leden. Het onderwijs aan de kinderen wordt in eigen hand gehouden. De jeugd is netjes opgevoed, bepaald niet analfabetisch en onderwezen uit eigen catechisatieboekjes. Er waren in de eetzaal ongeveer veertig personen. Een week later bezocht spectator ook de afdeling op het Zomerlust, waar alles eveneens goed georganiseerd was. Daar aten twintig personen mee. Bij hun vertrek ontving de spectator een theologisch boekje van Muller, maar hij vond dat tamelijk verwarrend. Dat gold ook voor een catechisatieboekje, door Ary Goud samengesteld.

Na het overlijden van Stoffel Muller, in 1833, ontstond er een grote verwarring. Een krachtige opvolger ontbrak. Daarnaast rees een groot meningsverschil toen Maria Leer beweerde dat de vrouw niet langer aan één man moest toebehoren. De man en zijn vrouw waren niet langer het eigendom van elkaar. Zij leefde zelf inmiddels in vrije liefde samen met Maarten Wulfen en veel sekteleiden veroordeelden dat als volstrekt onbijbels. Maria bepleitte een vrije seksuele moraal. De meesten verwierpen 'het gemeenschappelijk bezit' van de vrouwen. Die opvatting was bij de oprichting niet gebruikelijk. In Mijdrecht bleek iedereen hier ook faliekant tegen, terwijl de Zwijndrechtse gemeenschap verdeeld op Mietjes voorstel reageerde.

Muller heeft mogelijk zien aankomen dat na zijn dood een stevige basis nodig zou zijn, die tevens ook administratief behoorde te worden vastgelegd. Daarom is er in 1832 een nieuw reglement vastgesteld, dat echter lang niet algemeen gesteund werd. Anagrapheus verzwijgt dat Maria op een gegeven moment haar eigen principes op dit punt niet trouw bleef, want in diens boek wordt verzwegen dat Maria nog een 'huwelijk' is aangegaan.

Behalve het vraagstuk over het huwelijk deed een ander probleem zich voor. Enkele leden die tamelijk veel geld ingebracht hadden, zagen min of

meer met lede ogen aan dat er steeds meer armen toetraden, die zij ervan verdachten dat het hen niet zo zeer om het beginsel, maar meer om het geld te doen was. Dat waren de broeders Ketel, Heystek en Mets. Toch was in 1823 bij de oprichting bepaald dat er onder hen een gemeenschap van goederen zou bestaan. In 1832 vond men het erg gewenst om bij de notaris bepalingen op te stellen voor het verdelen van de eigendommen, indien de gemeenschap zou worden ontbonden. Hier waren ook weer mensen op tegen. Een notariële acte? Dat betekende impliciet het erkennen van de overheid, terwijl die – denk aan de inschrijving in het bevolkingsregister en de militaire dienstplicht – nooit enig gezag onder hen had. Het gevolg was een diepe scheuring in hun eigen gelederen. Kort voor de dood van Muller werd een aantal bepalingen opgesteld. Hoewel Muller, Leer en de broers Visser tegen waren, drukten de rijkere leden Mets, Ketel en Heystek door dat er op 29 juni 1832 een constitutief reglement werd opgesteld. Ieder zou bezittingen mogen inbrengen zoals men wilde. In feite werd hierbij de bepaling van gemeenschappelijk verlaten. Indien iemand zich uit de groep terugtrok, mocht hij het ingebrachte bezit weer in ontvangst nemen. Circa dertig leden, met Willem Heystek als leider, vertrokken naar de Verenigde Staten. Zij sloten zich op den duur aan bij de Mormonen in Utah. Anderen werden bekoord door het spiritisme. De vestiging op het Zomerlust bleek het meest getrouw aan de oude principes, hoewel die ook geen lang bestaan meer beschoren bleek. De leden sloten zich bij andere kerkgenootschappen aan. Dat men in feite hetero-orthodox was, blijkt, denk ik, uit het feit dat sommigen hervormd werden (sommigen zijn later met de doleantie meegegaan) of zich in Dordrecht aansloten bij de doopsgezinden of de remonstranten. In 1841 waren er negen leden over en in 1843 slechts zes...

De ontbinding van de Broederschap

Daarom is de Broederschap van de Zwijndrechtse Nieuwlichters in 1843 toch ontbonden. Elk ontving zijn deel: fl. 2500,-; in Mijdrecht bleven de leden wat langer bij elkaar, onder leiding van de dement wordende Dirk Valk, die in 1863 straatarm overleden is in Den Helder.¹⁸ Nog een jaar of vijftien bleef

Maria Leer woonachtig in Zwijndrecht. Zij woonde samen met de ex-broeder Adrianus van Straten, weduwnaar van Aaltje Corbijn. Hij was op 1 januari 1790 geboren in Polsbroek en overleed op 10 augustus 1857 in Zwijndrecht. Op 11 december 1858 vertrok zij naar Leiden, om een winkeltje te beginnen aan de Doelsteeg nr. 312 (later nr. 4). Josina, haar dochter, trouwde met één van de zonen van Visser, Cornelis. Zij stierf op 2 december 1848. De andere dochter is op 25 juni 1822 geboren en droeg de naam Stoffelina. Over haar is eigenlijk verder niets bekend. In Anagrapheus' boek krijgen we de indruk dat Josina niet geschikt was voor haar huishouding en Maria daaraan sturing moest geven. Haar laatste levensjaren bracht Maria Leer door in een eenvoudig woninkje aan het Bethlehemshofje, nr. 16. Later heette dit Levendaal nr. III. Anagrapheus steekt duidelijk de loftrumpet over Maria's naastenliefde, haar belangstelling voor Het nut van het algemeen en de vrijdenkersvereniging

Een krantenbericht uit 1877 waarin staat dat in Salt Lake City W. Heystek, voormalig lid van 'het Nieuwe Licht' in Zwijndrecht, die vervolgens naar Amerika emigreerde, is overleden. Collectie Auteur.

De Dageraad. Zij publiceerde in het gelijknamige blad *De Dageraad* in 1853 een artikeltje over het komen tot de waarheid.¹⁹ Ze assisteerde zelfs tijdelijk in een oliebollenkraam. Op zondag bezocht zij vaak de diensten van de Remonstrantse Kerk, die toen bediend werd door ds. Van Gorkum. Mogelijk is hij het die haar leven beschreef onder het pseudoniem Anagrapheus. Enkele prominente inwoners van Leiden zochten de omgang met deze interessante vrouw. Spijtig was dat zij het bedrag dat zij ontvangen had bij de ontbinding van de Broederschap verloor doordat de bankier die hiervoor zorgde fraude pleegde en met de noorderzon vertrok. In Leiden stierf zij in 1866 aan de cholera. Sommige ex-broeders en -zusters onderhielden nog wel contact met elkaar, maar na hun overlijden kwam er toch echt een definitief einde aan de geruchtmakende sekte van de Zwijndrechtse Nieuwlichters. Wie was het die sprak van een opgaan, blinken en verzinken?

Enkele theologische opvattingen van de Nieuwlichters

Hoewel *Swindregt Were* natuurlijk geen theologisch tijdschrift is, moet uiteraard ook wel iets over de godsdienstige principes van de Nieuwlichters vermeld worden. Stoffel Muller was uit de Hervormde Kerk afkomstig. Hij deed in maart 1819 het verzoek aan de kerkenraad van zijn dorp Putterhoek om uit het lidmatenregister te worden geschrapt. Zijn wens werd vervuld.

Muller schijnt zich vooral beroepen te hebben op Rom. II vers 36: 'Want uit Hem, en door Hem, en tot Hem zijn alle dingen.' Muller trok dat ver door. Als alles door God is gewild, is dus ook de zonde

Het Bethlehemshofje te Leiden.

door God gewild. Erfschuld bestaat niet. De zonde heeft ten diepste het doel om de mensen op te voeden tot iets beters. Iets pedagogisch dus. 'Zij was geen hellevrucht uit Satans macht geboren, maar werktuig in Gods hand om ons tot Hem doen vluchten.' Als God goed is, kan er natuurlijk geen eeuwige straf zijn. God redt iedere zondaar. De kruisiging van Christus is niet noodzakelijk om de zonden te vergeven, maar teken van deze vergeving. Een leven na dit leven betekent een opgaan in God. Zo legden de Nieuwlichters bijbelteksten op eigen wijze uit, volstrekt anders dan anderen dat in de loop der eeuwen deden. Uitermate belangrijk voor Muller en zijn volgelingen was dat men God bovenal liefhebben moest, en de naaste als zichzelf. Stoffel Muller kreeg nogal eens een pak slaag, bijvoorbeeld tijdens zijn gevangenschap, maar bad dan voor zijn belagers, ook toen hij eens 39 stokslagen ontving...

Zoals al opgemerkt verwachtten de Nieuwlichters dat God's vreedrijk spoedig op de aarde zou worden gerealiseerd; het zou een duizendjarig rijk van volkomen vrede zijn. Vooral Valk was vervuld van dergelijke chiliastische gedachten. Het bijbelboek de Openbaring van Johannes vonden de Nieuwlichters zeer belangrijk. De apocalyptische verschijnselen die hierin staan beschreven, boeiden hen. Er waren Nieuwlichters die meenden dat zij wonderen konden doen, zoals het genezen van zieken. Anderen werden als hun profeten of profetessen beschouwd. Abraham Bosch zag zichzelf als een soort reïncarnatie van Christus, maar toen was Muller al overleden. Trouwens, slechts enkele bijzondere leden konden dit naar waarde plaatsen... De meeste Nieuwlichters koesterden een pantheïstische beschouwing van God, vooral Muller en Leer. De Nieuwlichters zagen de sacramenten van de Heilige Doop en het Heilig Avondmaal als verouderd. Die waren goed geweest voor kerkelijk gebruik, maar de Nieuwlichters waren toch verder in de ontwikkeling van het Christendom! En de gaven van profeet, priester en koning? Die zouden voor alle christenen gelden, hoewel erkend moest worden dat de één hierin verder was doorgeleid dan de ander.

Toen Muller nog leefde, werd het zedelijk peil

streng bewaakt. Iemand mocht pas trouwen als hij of zij 24 jaar was, en alleen als de voltallige broedergemeenschap er goedkeurig aan gaf. Ter sprake kwam reeds dat huwelijken niet voor de burgerlijke stand werden gesloten. Dat een kerkelijke huwelijksbevestiging ongebruikelijk was, laat zich raden.

De Broederschap leefde pacifistisch en communistisch, maar dat laatste niet in politieke zin. De Leidse hoogleraar prof. dr. H. W. Tydeman, die belangstelling voor de groep koesterde, deed met succes een goed woordje bij koning Willem I. De vorst was welwillend en verleende vrijstelling van militaire dienstplicht, maar wel op voorwaarde dat bezwaarden vervangende dienstplicht verrichtten in bijvoorbeeld ziekenhuizen en gaarkeukens. Zij werden van het dragen van wapens vrijgesteld. De koning

Maria Leer, omstreeks 1853, met een persoonlijke boodschap aan vrouw Van Stratum. Collectie C. R. van den Berg.

Professor dr. H. W. Tydeman (1778-1863).

merkte op dat de Nieuwlichters in Tydeman een goed advocaat hadden gevonden!

Voor de Nieuwlichters was ieder gelijk. Dat vond zijn basis in de Bijbel. Men moest met zijn naasten leven in liefde, waarheid en gerechtigheid. Je moest altijd voor je principes uitkomen en anderen daarvan op de hoogte stellen. Vrijmoedigheid was een kenmerk van de groep. Dat leidde soms tot problemen. Er was nog een standenmaatschappij en men moest zijn meerdere met bijzondere eegards behandelen. Onder de Nieuwlichters was iedereen gewoon 'vriend', en de hoed of de pet afnemen was er niet bij. Dit leidde tot irritaties, bijvoorbeeld in de omgang met de overheid of de rechterlijke macht. Enige malen richtten zij zich tot de koning, om over ondergaan leed en onbegrip te schrijven. Zo stelde Stoffel op zondag 23 augustus 1818 in de morgenuren de koning een brief in de hand. Hij wist de juiste toon te treffen: 'In den naam van Hem, uit Wien, door Wien en tot Wien alle dingen zijn. Aan onzen geliefden Vorst in den Heer, den Koning van Holland! Geliefde Vorst! Met, en in den naam van al de Broeders en Zusters in J.C. onzen Heer en Zaligmakers, die met den Vader en den H. Geest een God is, die leeft en regeert van eeuwigheid tot eeuwigheid. Vreest dien God en geeft Hem heerlijkheid! Amen! Zegge al het Schepsel, het zij zool!' Het ging om hun mishandeling in Puttershoek.²⁰

Dat sommige opvattingen van de Nieuwlichters al eerder zijn verkondigd, moet ook worden genoemd. Bij sommige wederdopers in Oost-Friesland, die 'das neue Licht' propageerden, bijvoorbeeld. Zou Stoffel Muller met hen kennis hebben gemaakt tijdens zijn vele reizen? In Engeland leefde in de zeventiende eeuw 'Children of the Light' en rond 1825 kreeg Saint-Simon in Frankrijk navolging met zijn

Nouveau Christianisme. Omwille van de beperkte ruimte kan ik hier verder niet uitgebreid over schrijven.

Tot slot: opmerkelijk is dat de Afscheidenen van de Hervormde Kerk, de volgelingen van o.a. de geschorste ds. Hendrik de Cock in Ulrum, soms eveneens met die naam werden aangeduid.²¹ A. J. van der Aa, in de bekende reeks *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, verwarde bijvoorbeeld bij zijn beschrijving van Zwijndrecht de Nieuwlichters met de Afscheidenen.²² Dit getuigt niet van veel kerkhistorische kennis. Afscheidenen waren tegen moderne theologische invloeden in de kerk en verwierpen het nieuwe kerkelijke reglement van 1816 (opgedrongen door koning Willem I). Zij wilden de Dordtse Kerkerode terug en weigerden het zingen van gezangen. Anders dus dan Muller en zijn medestanders.

Interessant is wat ds. J. Kok schreef. Ook de Drentse Afscheiden kwamen in contact met de Nieuwlichters.²³ Waarschijnlijk kreeg Muller er tijdens zijn handelsreizen naar de noordelijke provincies aanhangers. De Nieuwlichters zochten contact met de Afscheidenen. Er bestaat een getuigenverslag van. Psalmenzingend en met zakdoeken zwaaiend kwam er een aantal op vier wagens in Dwingelo en andere plaatsen aanrijden, onder leiding van bakker Jan de Blauw uit Sint-Johannesga in Friesland (in de wandeling gezegd 'de vrome Jan'). Hij werd vergezeld door een goed van de tongriem gesneden vrouwspersoon met 'profetische' gaven, Jakobje genaamd. (De vergelijking met Stoffel en Maria dringt zich op!) Jakobje profeteerde dat bloed op de Brink zou vloeien en sneed gezangen uit de kerkboeken. Ds. H. de Cock en anderen ontvingen die mensen gastvrij, kwamen in gesprek, maar ontmaskerden hen. Volgens De Cock was De Blauw een 'gezant des duivels' en nam hem onderhanden. Waar bleef het goud en zilver dat zij als 'te werelds' overal van argeloze luisteraars in beslag namen? Ds. De Cock toonde aan dat het verkeerd was anderen tot gemeenschap van goederen te verleiden en wees hun theologische gedachten af. Voor de Nieuwlichters golden slechts de eigen regels en gezangen... die schreven zij zelf. Tot de Afscheidenen mogen Nieuwlichters niet gerekend; die wilden terugkeren tot de leer van Calvijn en geschriften van de 'Nadere Reformatie'.

Geschriften van Muller

Stoffel Muller, *De waarheid van Gods vrijmagt*, Gouda 1818.

Stoffel Muller, *Iets over het Nieuwe Licht, 't welk de oude zuivere, eenvoudige waarheid is, die tot de Doodzaligheid is leidende*, Utrecht 1819.

Stoffel Muller, *Zamenspraak tussen Jezus en de Akkerlieden*, 1820?, Knuttel 24991.

Stoffel Muller, *Het eeuwig Evangelie*, Dordrecht 1834.

Stoffel Muller, *De wet van God lief te hebben boven alles en onze naaste als ons zelve*, Rotterdam z.j.

Stoffel Muller, *De hoofdgronden van de christelijke godsdienst*, z.j., U.B. Amsterdam.

Jod. Heringa, *Afschriften en uittreksels uit onderscheiden opstellen van St. Muller en D. Valk*, hs. K.B. Den Haag, sign. 75 C 61.

Enige literatuur over de Nieuwlichters

D.N. Anagrapheus, *De Zwijndrechtse Nieuwlichters volgens de gedenkschriften van Maria Leer*, Amsterdam 1892.

N. van der Blom, 'Maria Leer groet Erasmus', in: *Rotterdams Jaarboekje*, (1962), pag. 250-282.

B.J. van Bolhuis, *Zwijndrechtse Nieuwlichters in Mijdrecht (1823-1846)*, Mijdrecht 1981.

B. de Groot, *De Zwijndrechtse Nieuwlichters, Zoekers van het Koninkrijk Gods*, Kampen 1986.

G. Los Gzn., *Zwijndrecht en zijn geschiedenis*, Zwijndrecht 1930, pag. 102-113.

G.P. Marang, *De Zwijndrechtse Nieuwlichters*, Dordrecht 1909 (herdruk Utrecht 1980).

P.J. Meertens, 'De oudste geschriften der Zwijndrechtse Nieuwlichters', in: *Nederlands Archief voor de kerkgeschiedenis*, deel 18, (1925), pag. 266-285.

H.P.C. Quack, 'De Zwijndrechtse Nieuwlichters', in: *De Gids* (1892), III, 255.

J.W. Regt, *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving van de Zwijndrechtse Waard*, Zwijndrecht 1848.

J. Reedijk, *De Zwijndrechtse Nieuwlichters*, Zwijndrecht 1938.

G.J. Schutte, 'De Zwijndrechtse Nieuwlichters', in: *Jaarboek Geschiedenis van het Protestantisme na 1500*, Zoetermeer 2000, jrg. 8, pag. 113-123.

Wim Zaal, *Gods onkruid. Nederlandse sekten en messiassen*, Amsterdam 1972.

1 J. Lindeboom, *Stiefkinderen van het Christendom*, Arnhem 1973, pag. 381-385.

2 F.W. van Heerikhuizen, *Het leven van Arthur van Schendel*, Amsterdam 1961.

3 Te weten: *Majesteit* (1893), *Wereldvrede* (1895) en *Hooge Troeven* (1896).

4 Jeannette Koch, *De koningsromans van Louis Couperus. Achtergronden*, Napels 1989, pag. 202-205.

5 C. Gerretson, *Verzamelde werken*, Baarn 1975, deel V, pag. 176.

6 Rechtstreekse nakomelingen in mannelijke lijn zijn nog woonachtig aan de Gijbelandsedijk te Brandwijk.

7 Stoffel Muller beriep zich op Handelingen 2: 41-47 en Handelingen 4: 31-35.

8 R.B. Evenhuis, *Ook dat was Amsterdam*, Baarn 1978, deel V, pag. 145-146.

9 Spreuken 3:12.

10 Dirk, of Didericus, Tendall is in 1752 geboren in Delft. Hij werd achtereenvolgens predikant te Amerongen (1774), Strijen (1776), IJsselmonde (1779), Wageningen (1784) en Amsterdam (1788). Hij overleed in 1837.

11 Romeinen 11:36.

12 B. Baijense, 'De pastorie te Mastland', in: *De Hoeksteen*, jrg. 25, mei 1996, pag. 60-63.

13 Lucas 16:19-31.

14 Numeri 20:10-11.

15 Willem Heystek (1800-1877) publiceerde *De ware leer der Zaligheid* (Dordrecht 1834); *Het laatste oordeel* (Utrecht 1877) en de *Mozaische en de Nazareensche Bijbel opgelost door den Bijbel der 19e eeuw* (Utrecht 1877).

16 C. Smits, *De afscheiding van 1834*, Dordrecht 1974, pag. 268.

17 *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1833, deel II.

18 De correspondentie van Valk, waarin hij onder andere de opvattingen van Maria Leer over het huwelijk aan de kaak stelt, berust in de Bibliotheek der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam.

19 Maria Leer, 'Hoe komt men tot de waarheid?' in: *De Dageraad*, deel 16, nieuwe serie deel 2, 1863.

20 Afschriften en Uittreksels uit onderscheiden opstellen van Stoffel Muller en Dirk Valk. Hoofden van de oorspronkelijk Polsbroeksche Afgezonderden (...) gevestigd in Puttershoek, Slydrecht en Papendrecht. Koninklijke Bibliotheek, handschriftenverzameling KW 75 C 61

21 C. Smits, *De afscheiding van 1834*, Dordrecht 1974, deel 2, pag. 268.

22 A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem 1839-1851.

23 J. Kok, *Meister Albert en zijn zonen. Uit de geschiedenis der Afscheiding in Drenthe*, Kampen 1909 (1e), pag. 77-90.

24 J. Kok, a.w., 87 en 88.

Colofon

'Swindregt were', een naam die naast 'Swijndregt were' al eeuwen geleden gebruikt werd voor de Zwijndrechtse waard, is het blad van het *Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht* en de *Historische Vereniging Zwijndrecht*.

Het periodiek verschijnt twee maal per jaar en wordt gratis aan de leden toegezonden.

Redactie Hendrik-Ido-Ambacht:

Mevr. J.C. van der Straaten-Ooms,
drs. W. Schneider

Redactieadres:

de Heerlijkheid 39, 3344 BP H.I.Ambacht
telefoon: 078-6471932

E-mailadres: joke@vdstraaten.nl,

willemschneider1@gmail.com

Secretariaat Historisch Genootschap

Hendrik-Ido-Ambacht:

J. van Beek, Weteringsingel 84,
Hendrik-Ido-Ambacht,
telefoon: 078-6814882

Vestigingsadres: 'Den Brommert',

Smidshoef 26 - 28, 3342 BD Hendrik-Ido-Ambacht

Vormgeving: H. Reijerse

Druk: Pro Patria Zwijndrecht

De verkoopprijs voor losse nummers: € 3,50

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de onder auteursnaam geplaatste artikelen.

© Redactie blad en de auteur. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie en auteur. Na toestemming moet de bron vermeld worden.

ISSN: 2215-0439

Achteromslag buitenkant:

Boven: Het terrein van houthandel Visser & Co. omstreeks 1914. Op dit terrein woonden de Zwijndrechtse Nieuwlichters vanaf 1829. Collectie Regionaal Archief Dordrecht, inventarisnummer 552_405670.

Onder: Het door Stoffel Mulder in 1829 opgestelde reglement van de Broederschap met daaronder de handtekeningen van de leden. Collectie Kees van der Leer.

Redactie Zwijndrecht:

M.M. de Jongh MA, drs. C.L. van der Leer,
dr. C.R. van den Berg

Redactie-adres:

Saturnusstraat 16, 3331 SM Zwijndrecht,
telefoon: 06-42374749

E-mailadres: SW-redactie@swaen.org

Historische Vereniging Zwijndrecht:

Vestigingsadres: 'Oudheidkamer De Vergulde Swaen',

Rotterdamseweg 53-55, 3332 AC Zwijndrecht,
telefoon: 078-6125681

E-mailadres: info@swaen.org

Boven: Het gebied rond de Westkeetshaven van boven gezien in 1926. In de buurt van het balkengat van de houthandel van Visser & Co. woonden een eeuw voor het nemen van deze foto de Zwijndrechtse Nieuwlichters. Collectie Kees van der Leer.

Onder: Eugène Louis Boudin (1824-1898). Gezicht op Dordrecht, 1854. Vanaf de Westkeetshaven moeten de Zwijndrechtse Nieuwlichters dit zicht hebben gehad over de rivier. Onder andere te zien zijn de oliemolen de Eendracht, de korenmolen de Hoop en de molen Welgelegen. Collectie auteur.

